

„Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai

Petras Kalnius

Lietuvoje, kaip ir visoje pokomunistinėje Vidurio ir Rytų Europoje, socialiniai, tarp jų etniniai bei regioninių grupių stereotipai giliai įsišakniję kasdieniniame gyvenime, jų pilna žiniasklaidoje ir net apologetinėje mokslinėje literatūroje. Tačiau būtent šiame Europos regione ta tema vis dar mažai domisi tyrinėtojai. Taip, manytume, yra ne vien todėl, kad čia dar tik kuriasi atviroji visuomenė, bet ir dėl humanitarinių bei socialinių mokslų raidos šiame regione ypatybių. Sparti dabartinės visuomenės raida, pastarųjų metų Europos Tarybos pastangos „iš užribio“ į daugiakultūrę žemyno panoramą įvesti „mažąsias“ lokalinių grupių kultūras, remti šių grupių kultūrinę tapatybę yra tapę vienu iš europinių institucijų veiklos prioritetų. Straipsnyje nagrinėjami skirtingų Lietuvos regionų gyventojų tarpusavio vertinimo bei požiūrio į save stereotipai, jų istorinės ištakos, kaita ir raiškos ypatybės dabartinėje Lietuvoje.

Dr. Petras Kalnius, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-2001 Vilnius, el. paštas: etnolog@takas.lt

Straipsnio tikslas – pasekti Lietuvos regioninių grupių stereotipizacijos istorines ištakas, pažvelgti, koks yra jos santykis su etnine stereotipizacija, ir glaustai apibūdinti regioninių grupių stereotipizacijos pobūdį. Autorius nesiekia spręsti tokių grynai psichologijos mokslo prerogatyvai priklausančių klausimų kaip stereotipų validumas, kategorizacija, socialinės aplinkos priežastinių ryšių aiškinimas ir t. t.

Nagrinėdamas regioninių stereotipų ištakas, autorius taip pat nekelia sau uždavinio nušviesti istorijos šaltiniuose įsitvirtinusių ir išplatintų lietuvių išvaizdos, gyvenimo, buities ar mąstymo būdo stereotipų genezės ir juos suformavusių istorinių bei politinių aplinkybių. Juo labiau būtų sunku spręsti apie senuosiuose šaltiniuose randamų lietuvių stereotipų pažintinį vertinimą, atitikimą su tikrove. Apžvelgiant regioninės stereotipizacijos istorines ištakas, bus bandoma pateikti ir pakomentuoti keliolika istorijos šaltiniuose aptinkamų tokio tipo pavyzdžių bei apčiuopti sąsajas su mūsų dienomis lietuvių sąmonėje įsitvirtinusiems autostereotipais. Kartu pastebėsime, kaip rašytiniuose šaltiniuose kitataučių išplatinti kai kurie lietuvių stereotipai ir šiuo metu skirtingų lietuvių regioninių grupių atstovų taikomi kitų regionų lietuviams. Tokių sąsajų kaip tik galime aptikti dabarties neigiamųjų stereotipų funkcionavimo sferoje.

Dabartinių Lietuvos regioninių grupių autostereotipai bei heterostereotipai specialiai nėra tyrinėti. Bet į juos jau yra atkreipę dėmesį etnologai: aiškindamasis žemaitiškumo raiškos ypatybes globalizacijos sąlygomis, juos netiesiogiai palietė etnologas Vaidotas Pakalniškis (Pakalniškis 2001: 204), o nagrinėdama etninio tapatumo klausimą, šiek tiek gvildeno Auksuolė Čepaitienė (Čepaitienė 2001: 190–193). Itin reikšmingas yra psichologo Remigijaus Bliumo atliktas žemaičių ir aukštaičių psichikos ypatybių tyrimas (Bliumas 1998: 94–110). Nors šis autorius lietuvių regioninių grupių tarpusavio vertinimo stereotipų specialiai netyrinėjo, jo atskleistos kai kurios aukštaičių ir žemaičių santykių su daiktine bei socialine aplinka skirtybės kaip tik gali labai padėti toliau tirti šių regioninių grupių stereotipus, nes sukaupti duomenys suteikia galimybę patikrinti kai kurių visuomenėje cirkuliuojančių stereotipų validumą.

Šio straipsnio autorius, 2001 ir 2002 m. vasaros ekspedicijose rinkdamas medžiagą apie dabartinę lietuvių regioninę savimonę, turėjo galimybę paliesti ir dabartinių Lietuvos regioninių grupių stereotipizacijos klausimą. Pagal parengtą anketą „Dabartinė lietuvių regioninė savimonė“ apklausa buvo atlikta Kretingos, Skuodo, Klaipėdos, Telšių, Kelmės, Raseinių, Tauragės, Šilalės, Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus, Lazdijų, Varėnos, Ignalinos, Švenčionių, Ukmergės rajonuose. Kiekviename regione proporcingai pagal gyventojų amžiaus, socialinio sluoksnio, lyčių požymius kvotų metodu buvo atrinkti ir apklausti 555 visų regionų gyventojai, iš jų 250 žemaičių, po 127 suvalkiečius ir dzūkus ir – palyginimui – 51 „grynąjį aukštaitį“. Analizei pateikiami pirmųjų trijų duomenys. Anketoje tarp kitų buvo ir tokie du atviri klausimai: „Jūs tikriausiai esate sutikę žmonių iš kitų Lietuvos kraštų. Kokie yra jų ir Jūsų krašto žmonių teigiami charakterio bruožai? Aukštaičių ..., žemaičių ..., dzūkų ..., suvalkiečių ...; Kokie yra jų ir Jūsų krašto žmonių neigiami charakterio bruožai? Aukštaičių ..., žemaičių ..., dzūkų ..., suvalkiečių“¹.

Straipsnio autorius pats yra vienos iš labiausiai stereotipizuojamų grupių – žemaičių bendruomenės – narys. Tokiais atvejais nelengva išvengti stereotipizuojančios grupės atstovo, kalbančio apie stereotipizuojamąją grupę, statuso. Vis dėlto kadangi dabartiniame žemaičių, kaip ir kitų regioninių grupių, kultūriniame judėjime kai kuriuos stebimus reiškinius autorius vertina nevienareikšmiškai, tai, manau, yra didesnių galimybių išvengti minėto pavojaus.

¹ Autorius sąmoningai klausimus paliko atvirus ir nenaudojo kai kurių stereotipizacijos tyrinėtojų praeityje taikytos charakteristikų sąrašo metodikos (kai iš pateikto ypatybių sąrašo meniu principu nurodoma jas atrinkti), nes pastaraisiais metais ji yra susilaukusi rimtos kritikos, kaip verčiant respondentus stereotipiškai apsispręsti ir samprotauti tik tyrėjo pasiūlytose ribose (plačiau apie tai žr.: Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000: 24).

Lietuvos regioninių grupių ypatybių stereotipizacijos istorinis kontekstas

Tai pačiai tautai priskiriamų regioninių (lokalinių kultūrinių) grupių sąvęs išivaizdavimo bei jų tarpusavio vertinimo stereotipai kartu su rasiniais, religiniais, etniniais, profesiniais, lyčių, ideologiniais, amžiaus stereotipais sudaro vieną kompleksą žmogaus patirties vaizdinių, kuriuos stereotipizacijos problemų tyrinėtojai vadina *socialiniais stereotipais*. Ši sąvoka (kaip ir jos minėtasis turinys) yra visuotinai pripažįstama, nepaisant labai įvairių stereotipų tyrinėjimų aspektų, kryptių, stereotipizavimo priežasčių vertinimo koncepcijų, skirtingų požiūrių dėl stereotipų adekvatumo su tikrove ir nevienodo stereotipų vaidmens pažinimo procese (Baiburin 1985; Roze 1985; Maisonneuve 1993; Myers 2000).

Akivaizdu, kad etniniai stereotipai nėra vien tik kurios nors epochos (Renesanso, romantizmo ar modernizmo) susikurti žmonių vaizdiniai. Tai patvirtina nesuskaičiuojama daugybė „mes“ ir „jie“ su savo kalbinėmis, buitinėmis, kultūrinėmis skirtybėmis vaizdinių ir vertinimų viduramžių kronikose, keliautojų aprašymuose ir t. t. Ar galime teigti, kad viduramžių metraštininkų kitiems apibūdinti suformuluoti vertinimai ir vaizdiniai skirti tik geografiškai išsidėsčiusioms lokalinėms kultūrinėms, o ne etninėms bendruomenėms? Netgi jeigu tarsime, kad etninių stereotipų pradžia randame tik naujaisiais amžiais, nacijų susiformavimo epochoje, vis vien turėsime pripažinti, kad šios ir ankstesniųjų epochų „svetimųjų“ vertinimo stereotipų turinyje randame vis tuos pačius dėmenis: kalbos, buities gyvenimo būdo skirtības. „Svetimųjų“ gyvenimo būdas ir butis tarpusavio vertinimuose nuolat, kalba – rečiau buvo matomi kaip vienoks ar kitoks nukrypimas nuo to laiko socialinės normos. Be abejo, moderniojo nacionalizmo epochoje šie skirtumai dar labiau sureikšminami, neretai suabsoliutinami, įvedami nauji apibendrinimai, juos stengiamasi pagrįsti mokslinėmis teorijomis, išdėstytomis filosofų, istorikų, sociologų, politikų darbuose.

Nėra jokios abejonės, kad etninė ir lokalinių kultūrinių (regioninių) grupių stereotipizacijos yra glaudžiai tarpusavyje susijusios. Ypač tais atvejais, kai etninė bendruomenė (tauta) bei prie jos priskiriamos subetninės grupės tolimoje ar artimesnėje praetyje buvo traktuojamos kaip savarankiški etniniai dariniai, kai kitos gretimos tautos kurias nors į dabartines nacijas įeinančias regionines grupes ilgą laiką traktavo kaip atskiras etnines bendruomenes ir kai pastarosios taip traktavo (ir/arba dabar traktuoja) pačios save. Europoje matome nemažai tokių pavyzdžių (rumunų-moldavų, čečėnų-ingušų, ispanų (kastiliečių)-katalonų, danų-fareriečių, lenkų-kašubų, anglų-velsiečių, lietuvių-žemaičių, italų-ladinų, austrų-tiroliečių ir kai kurių kitų tarpusavio tapatumo problemškumas). Panašiais atvejais gana dažnai senesniuose istoriniuose šaltiniuose randamus tam tikrą lokalinę kultūrinę grupę apibūdinančius stereotipus nelengva identifikuoti su etnine bendruomene. Kartais galima tik spėlioti,

ar pateikiami apibūdinimai, charakteristikos ekstrapolijuojami visai giminingų (dažnai įėjusių į tos pačios valstybės sudėtį, o šiuo metu sudarančių vieną naciją) subetninių grupių visumai, ar norima pabrėžti, kad tik minima konkreti grupė tuo ar kitu pasižymi. Jeigu nurodomos charakteristikos taikomos ne vien jai, ar tai būdinga visoms giminingoms grupėms iš tos pačios „meta-etninės“ bendrijos? Etninės identifikacijos sąlygiškumas taip pat lemia vadinamųjų etninių stereotipų identifikaciją pačių bendruomenių atžvilgiu. Todėl neįmanoma lokaliųjų (regioninių) grupių stereotipų nagrinėti visiškai atsietai nuo etninių (tautinių) stereotipų, ypač norint pasekti pirmųjų kaip specifinių tai grupei taikomų ankstyvasias apraiškas bei jų raidą.

Net ir tuo atveju, kai išskiriame atskirą regioninių grupių stereotipų tipą, vis vien jie yra artimiausi ir susišaukiantys su gana plačiai mokslinėje literatūroje aptariamais etniniais stereotipais. Todėl suprantama, kodėl neretai regioninių grupių stereotipai yra tapatinami su etniniais stereotipais. Pirmųjų, kaip savarankiškų, išskyrimas arba ignoravimas pirmiausia priklauso nuo to, kaip apibrėžiama etninė grupė, tauta, etnografinė grupė, kokios žmonių bendruomenės jomis laikomos ir kaip jos gali būti klasifikuojamos arba tokia klasifikacija nepripažįstama.

Nagrinėjamų klausimų kontekste lietuvius pripažindami etnine tauta, susidedančia iš atskirų regioninių kultūrinių grupių (aukštaičių, žemaičių, dzūkų, suvalkiečių, mažlietuvių), kartu nededame tapatybės ženklo tarp etninių ir paminėtoms regioninėms lokalinėms grupėms būdingų tarpusavio vertinimo stereotipų.

Vis dėlto jeigu apibendrintai pažvelgsime į kelių amžių senumo istorijos šaltinių duomenis, matysime, kad istoriniuose šaltiniuose gana dažnai giminingos vakarų baltų gentys vadinamos apibendrintai – prūsai (visoms septynioms prūsų gentims), o į XIII a. susikūrusią centralizuotą Lietuvos valstybę įeinančias gentis – dažniausiai lietuviais, nors kai kada ir vieną ar kitą grupę skaido gentiniu požiūriu, ypač išskirdami žemaičius net tada, kai jie jau įėjo į centralizuotą Lietuvos valstybę. Tai, kaip toje pačioje valstybėje gyvenančios lokalinės kultūrinės grupės vertina viena kitą, suprantama, svetimšaliams kronikininkams bei keliautojams beveik arba iš viso nerūpėjo. Todėl, kaip rodo iki šiol atlikti tyrinėjimai (Vyšniauskaitė 1994; Kamuntavičius 2002), per visą viduramžių epochą rašytiniuose šaltiniuose daugybė aptinkamų stereotipinių vaizdinių daug dažniau yra apibendrinantys atsiliepimai apie aprašomų kraštų gyventojus tartum apie kokias metaetnines bendrijas (prūsus, lietuvius), bet daug rečiau galime rasti atskirų genčių tarpusavio vertinimų (išskyrus žemaičių ir lietuvių santykiuose).

XX a. antrosios pusės lietuvių mokslinėje literatūroje bei žiniasklaidoje apšiai aptinkame pavyzdžių, kaip neigiamus lietuvių stereotipus viduramžiais kūrė ir platino Ordino bei lenkų kronikininkai, vėliau – lenkų tautybės Katalikų bažnyčios dvasininkai (žr.: Zinkevičius 1993: 97; 117; 140; 173) bei

lenkų rašytojai romantikai XIX a. pradžioje, dar vėliau (XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje) ir kiti istorinio žanro rašytojai. (žr.: Jurginis 1969: 16–33). Nepaisant to, kad vieni iš jų lietuvius laukiniais, nemačiusiais civilizacijos vaizdavo jais žavėdamiesi kaip civilizacijos nesugadintais gamtos vaikais, kiti – jais bjaurėdamiesi kaip baisiais barbarais, vėlesnių kartų sąmonėje bei tarpetninių santykių praktikoje sukurtieji vaizdiniai galiausiai daugmaž vienareikšmiškai įsitvirtino kaip negatyvieji heterostereotipai. Vis dėlto, kalbant apie svetimšalių raštijos veikėjų vaidmenį, tenka pripažinti, kad neigiamų, dažnai metaforizuotų lietuvių būdo savybių fiksavimu ir išplatiniu pasižymėjo ne tik vokiečiai ir lenkai. Naujesni istorikų darbai (Kamuntavičius 2002: 1–157) rodo, kad čia nemažai yra pasidarbavę ir viduramžių epochos kitų Vakarų Europos šalių istoriografai. Antai XIII a. Petro Dusburgiečio (Batūra 1985: 50–51), XV a. J. Długoszo (Jurginis 1971: 14–15), Reichentalio (Janulaitis 1932: 53), Michaelio Jungės (Vyšniauskaitė 1994: 16) fiksuotus teiginius apie lietuvių, prūsų ir žemaičių žiaurumą, bukumą, nevalyvumą, gamtmeldišką laukiniškumą jau XVI–XVII a. toliau beveik identiška kartojo prancūzų bei italų keliautojai, diplomatai, tyrinėtojai ir publicistai: lietuviai esantys tinginiai, lėto būdo, linę vogti (Kamuntavičius 2002: 84). Vėlgi, kaip ir ankstesniuose šaltiniuose, kondensuotų ir kategoriškų teiginių šviesoje matome žemaičius, nors, atrodytų, kad, praėjus daugiau kaip šimtmečiui po jų krikšto, Vakarų Europos „žemaitiškajai frustracijai“ rimto pagrindo nebegalėjo būti. Vis dėlto ne tik lenkai, bet, kaip nurodo Rūstis Kamuntavičius, ir prancūzai bei italai net XVI–XVII a. apie žemaičius rašė, jog tai buvo „... grubūs kaimiečiai, žmonės laukiniai ir šiurkštūs, linę į stabmeldystę, burtus ir kerėjimus“ (Kamuntavičius 2002: 90). Kalbant apie etninius stereotipus, istorijos faktų sugretinimas gali būti svarus argumentas psichologų bei sociologų išgvildentam kai kurių stereotipizacijos proceso dėsningumų (stereotipų užsikonservavimo, kultūrinės distancijos fenomeno, tapatinimosi su tam tikra kultūrine grupe determinuotas šališkumas, stereotipų galimybė „atspindėti“ ir tikrovėje neegzistuojančius reiškinius ir kt.) patvirtinimui. Jau 1418 m. vykusiame Konstancos bažnytniame susirinkime šio miesto gyventojai ir svečiai, bėgę pažiūrėti į susirinkimą atvykstančių „baisių žemaičių, kurie muša karingus kryživius ir apie kuriuos tiek daug buvo kalbėta“, turėjo nusivilti pamatę, kad žemaičiai labai patrauklios išvaizdos ir neturi jokių laukiniškumo bruožų (Janulaitis 1932: 53). Eneo Silvius Piccolomini (būsimasis popiežius Pijus II), XV a. viduryje teigiamai apibūdinęs lietuvius („... lietuviai dori, nekalti, teisingi, nors nepažįsta tikrojo Dievo“), taip pat nebuvo vienintelis pristatęs Europai kitokią negu Ordino metraštininkų išplatintą lietuvių įvaizdį (Janulaitis 1928: 50–51).

XVIII–XIX a. bene pagrindiniai etninių lietuvių stereotipinių vaizdinių kūrėjai buvo lenkų raštuomenės veikėjai. XVIII a. galutinai sulenkėjus Lietuvos diduomenei bei žymiai daliai smulkiosios bajorijos, stereotipizavimo

takoskyra, išvelgiant skirtumą tarp „savo“ ir „svetimo“, vis labiau ryškėjo etnokultūrinių skirtumų netoleravimo srityje. Galima sakyti, kad naujas etninio stereotipizavimo etapas Lietuvoje prasidėjo jau XIX a. pirmojoje pusėje ir jį lėmė net dvi išryškėjusios buvusiosios LDK visuomenės raidos tendencijos: lenkų šviesuomenės sustiprėjusios pastangos konsoliduoti visuomenę prarastam valstybingumui atgauti iš vienos pusės ir prasidėjęs žemaičių kultūrinis sąjūdis iš kitos pusės. Praradus valstybingumą, jau nuo XIX a. pradžios žlugusios Lietuvos-Lenkijos valstybės elitas vis labiau įsitikino, kad, norint atgauti valstybingumą, reikia visuotinės gyventojų konsolidacijos, dėl to būtina pamiršti etninius ir kalbinius skirtumus. Todėl buvusios šalies atskirų etninių kultūrinių grupių skirtumų deklaravimas, sąjūdžių, sambūrių kūrimas, izoliavimasis buvo visiškai netoleruojami (Kuzmickas 1989: 22).

Tuo tarpu XVIII a. pabaigoje prijungus Lietuvą prie Rusijos, atrodytų, turėjo atsirasti naujas lietuvių stereotipizavimo veiksnys – imperijos mesianistinė ideologija su savo didžiuliu administraciniu bei jau nemenku moksliniu potencialu. Tačiau šis veiksnys lietuvių išvaizdos, buities, mąstymo ir gyvenimo būdo stereotipų nomenklatūros iš esmės nepraturtino. Galima sakyti, kad čia mažai pėdsakų paliko ne tik Rusijos armijos generalinio štabo karininkai, rinkę ir apibendrinę naujai prijungtų prie imperijos kraštų demografinius, geografinius, etnografinius duomenis, bet ir vėlesni tyrinėtojai iš Rusų geografų draugijos, kaip ir Vilniaus, Kauno gubernijų institucijose dirbę valdininkai. Net ir tais atvejais, kai kažkurie iš jų pasižymėjo ypatingu tendencingumu etninių lietuvių atžvilgiu, jų darbuose beveik nematome kokių nors hiperbolizuotų, sušaržuotų lietuvių vaizdinių, tarp jų ir pabrėžtinai neigiamų lietuvių ypatybių fiksavimo². Beje, šios stovyklos atstovų vertinimuose randame ir teigiamų ne vien lietuvių, bet ir žemaičių apibūdinimų, kaip antai vadinant juos gentimis „izyskannoj liubeznosti“ (Volter 1887: 1). Bet pirmiausia iš XIX a. veikėjų pusės matome atidų tyrinėtojų žvilgsnį į mažai jiems pažįstamos tautos istoriją, kalbą, kultūrą, gyvenimo būdą ir labiau faktografinį (Piotras Keppenas, Eduardas Volteris, Konstantinas Gukovskij), rečiau ideologizuotą reiškinių ir faktų traktavimą³.

² Paašškinti tokio fenomeno priežastis vien naudodamasis turimais duomenimis autorius nesiryžta. Tai galėtų būti atskiro plataus tyrinėjimo tema. Pateikiamų faktų kontekste nebent būtų tinkama proga atkreipti dėmesį į psichologų bei sociologų apibendrintas priežastis, kodėl apskritai žmonės yra linkę stereotipizuoti: 1) žmonėms būdinga „skirtingumo baimė“; 2) stereotipai formuojami tų, kurie yra nepatenkinti mažumai priklausančiais asmenimis; 3) dėl nepagrįstų lūkesčių kyla agresyvumas ir ieškoma „atpirkimo ožio“ (Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000: 27). Taikydami šiuos postulatus carinės Rusijos visuomenei, manau, turėtume pripažinti, kad carizmo ideologai ir juos rėmusi visomenės dalis dėl vienokių čia paminėtų priežasčių galėjo konstruoti žydo, dėl kitų – lenko, dar dėl kitų – etninio lietuvio stereotipus.

³ Pavyzdžiui, statistikos specialistai tai randa 1897 m. pirmojo visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo etnodemografinių duomenų statistiniame sugrupavime (Žr.: Rimka Albinas. Vilniaus krašto gyventojų tautybių statistika. Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyrius, f. 276, b. 329, l. 5–70).

Iš ankstesniuose istoriniuose šaltiniuose pateikiamų lietuvių charakteristikų galima susidaryti vaizdą, kad tam tikri apibendrinimai daromi pagal kokioje nors vienoje ar keliose vietose regėtus dalykus. Jie neretai ekstrapoliuojami plačiau kaip visų lietuvių ypatybės. Antra vertus, kai kurie svetimšalių po patirto išpūdžio susikurti ir po to išplatinti vaizdiniai vėliau kartojami jau ir bendros valstybės (Lietuvos-Lenkijos) raštijoje. Ilgainiui kai kurie iš jų buvo priimti ir pačių lietuvių, savotiškai nostrifikuoti, perdirbti minimas kraštutines neigiamybes minimizuojant, priskiriant kitai lietuvių etnografinėi grupei, teigiamybes paryškinant ir autostereotipizuojant. Kartu yra rimtas pagrindas manyti, kad svetimšalių sukurtas lietuvių mentaliteto vaizdo fonas padėjo atsirasti naujiems, modifikuotiems skirtingų lietuvių grupių tarpusavio vertinimo stereotipams. Tokią išvadą galime daryti lygindami viduramžių ir vėlesnių laikų svetimšalių raštijoje pateikiamus lietuvių ir dabartinių Lietuvos regioninių grupių gyventojų tarpusavio vertinimo stereotipus.

Etninių, kaip ir subetninių, stereotipų studijoms kur kas informatyvesnis šaltinis gali būti tautų smulkioji tautosaka, kurioje kondensuotai atsispindi kelių šimtmečių tarpetninių kontaktų patirtis. Patarlės ir priežodžiai apie kitos tautos žmonių ypatybes yra sukurti įvairiu laiku. Kurios epochos – neretai atpažįstame iš siužetų, veikėjų, minimų reiškinių, istorinių įvykių užuominų, tų įvykių pasekmių ir pan. (Grigas 1994: 37). Taigi jų istoriniai chronologiniai rėmai yra labai platūs, nuo pirmųjų tarpetninių kontaktų iki XX a. imtinai. Iš folklorininkų, šio žanro tyrinėtojų, darbų galime susidaryti vaizdą, kad daugiausia tokio folkloro pavyzdžių sukuriama tarpetninių santykių kataklizmų metais: vykstant tarpusavio karams, ginkluotiems konfliktams, kenčiant svetimųjų okupaciją, antpuolius, diasporų diskriminaciją, esant teritoriniams ginčams ir t. t. Taip pat manoma, kad priešiško tendencijų intensyvumas yra proporcingas atitinkamai kaimyninių tautų turėtų sąskaitų pobūdžiui ir skaičiui (Grigas 1993: 36).

Vis dėlto susidaro išpūdis, kad daugiausia tokių folkloro pavyzdžių sukurta naujaisiais laikais ir ypač XX a. Tai galėjo lemti ne tik istorinių įvykių gausa, jų dramatiškumas, bet ir nacionalinių raštijų suklestėjimas, smulkiosios tautosakos pavyzdžių intensyvesnis fiksavimas, pateikimas grožinėje literatūroje, laikraščiuose, jų skleidimas švietimo sistemos kanalais, patriotiškai apsisprendusių intelektualųjų pajėgų kiekvienoje tautoje gausėjimas. Folkloro tyrinėtojai pripažįsta, kad negatyvių atsiliepimų smulkiojoje tautosakoje gausa nesikoncentruoja ties kuria nors viena ar keliomis tautomis (tokio fakto patvirtinimo atveju logiška būtų išvada, kad vienoms tautoms būdinga didesnė, kitoms mažesnė neigiamybių sanauja)⁴. Jeigu vienos kurios nors tautos folklore

⁴ Tai lyg ir patvirtintų vienos iš stereotipų tyrinėtojų stovyklos teiginius, kad dviem grupėms (šiuo konkrečiu atveju tautoms) vienodai stereotipizuojant trečiąją, sutapimus galime

gausu gretimą tautą žeminančių vertinimų, tai analogiškai vertinamosios tautos folklore tiek pat gausu aštrių, neigiamų vertinimų vertinančiosios tautos atžvilgiu. Lygiai taip pat kitų gretimų tautų folklore gausiai randama analogiškų bei kitokių, originalių neigiamųjų stereotipų abiejų pirmųjų tautų atžvilgiu. Tai gana aiškiai yra pastebėjęs Kazys Grigas, nagrinėjęs lietuvių vertinimą gretimų tautų folklore ir kartu palietęs lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių, latvių ir vokiečių neigiamus tarpusavio vertinimus, aptinkamus jų patarlėse ir priežodžiuose (Grigas 1993: 36).

Folkloro duomenys rodo, kad ir tos pačios tautos lokalinių kultūrinių grupių tarpusavio vertinimo stereotipų atsiradimo negalima sieti su nacijų iškilimo laikotarpiu. Jie taip pat neabejotinai siekia gana tolimą praeitį, ypač jeigu turėsime galvoje, kad kai kurios tokios grupės net keletą amžių viena kitą suvokė kaip atskirą savarankišką etninę bendruomenę (pvz., žemaičių ir aukštaičių tarpusavio atveju). Juolab kad iki nacijų iškilimo epochos kai kurios vėliau į nacijų sudėtį įsiliejusios lokalinės kultūrinės bendruomenės apskritai savarankiškomis etninėmis bendruomenėmis ir gali būti laikomos.

Čia kyla klausimas: kada atsiranda Lietuvos regioninių grupių tarpusavio vertinimo stereotipai? Tai vėlgi klausimas, vertas atskiro plataus tyrinėjimo. Tačiau neabejotinai aišku yra tai, kad tokie vertinimai atsirado anksčiau negu jie buvo užfiksuoti istoriniuose šaltiniuose. Jų pradžią reikėtų sieti su pačių subetninių grupių išsiskyrimu iš lietuvių etnonimu pradėto vadinti ir šia kalba kalbančių gyventojų populiacijos kontinumo. Kada Lietuvoje tai įvyksta? Labai griežtų chronologinių rėmų čia nesiryžta brėžti nei istorikai, nei kalbininkai. Niekam nekyla abejonių tik dėl to, kad tai yra įvykę gerokai vėliau, negu iš rytų baltų prokalbės išsirutuliojo lietuvių kalba. O ji išsirutuliojo, daugmaž vieningu istorikų ir kalbininkų sutarimu, apie VII a. po Kristaus gimimo (Gudavičius 1999: 23–24; Zinkevičius 1984: 6). Tuo tarpu tarminės diferenciacijos užuomazgų kalbininkai neranda anksčiau kaip IX a. po Kristaus (Zinkevičius 1987: 246). Maža to, savitomis tarmėmis pradedančių kalbėti bendruomenių kristalizavimasis ir jų apsisprendimas pagal tai suvokti savo tapatybę, bendrumą buvo visiškai nesinchroniški dalykai (Zinkevičius 1987: 244–270). O dabartinių Lietuvos gyventojų dzūkų ir suvalkiečių visiškai negalime laikyti viduramžių kronikose minimų dainuvių bei sūduvių genofondo ir kultūrinio paveldo saugotojais, palikuonimis. Kalbininkai yra atsargesni aiškindami, kaip po tarminės diferenciacijos formavosi savavardžiais apibrėžta lokalinių lietuvių grupių tapatybės savivoka, tuo tarpu istorikai čia bando siekti didesnio

laikyti stereotipo adekvatumo su realybe (t. y. jo tikrumo, patikimumo) požymiu. Vis dėlto ne mažiau yra ir manančių kitaip: „... metodai, taikomi išmatuoti stereotipų tikslumą bei adekvatumą realybei yra visiškai neapčiuopiami“. (Šių dviejų stereotipų tyrinėtojų stovyklų motyvacijos teikiami argumentai, jiems pagrįsti panaudotos metodikos plačiau išdėstytos L. Kuzmickaitės ir R. Tamošiūnaitės straipsnyje (Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000).

konkretumo. Edvardo Gudavičiaus manymu, po VII a. po Kristaus išsirutuliojusi lietuvių kalba kalbančioji populiacija – lietuvių etnosas suskilo į dvi gentis (rytų lietuvius, vadintus tiesiog lietuviais ir gyvenusius Lietuvos, Nalšios ir Deltuvos žemėse, ir lietuvius žemaičius, gyvenusius šių dienų Pietų Žemaitijoje (Gudavičius 1999: 23–24). Taigi iš visų dabartinių lietuvių subetninių bei etnografinių grupių pirmiausia išryškėja žemaičiai ir tik apie XIV a. šalia jų atsiranda aukštaičių sąvoka (Gudavičius 1999: 100).

Nuo tol jų kultūrinės skirtybės tam tikrą laiką turėjo didėti, nes žemaičiai labiau buvo veikiami vakarinių, o aukštaičiai – rytinių kaimynų įtakų. Tai matoma ne tik ryškiau jų skirtumus atspindinčiuose materialinės kultūros bruožuose (darbo įrankiuose, nešiosenoje, o ypač – gyvenamųjų būstų ir kitų trobesių architektūroje), bet ir tarmės bei folkloro raidoje. Ilgą laiką jų kultūrinei kaitai įtaką darė ir politinės aplinkybės: Žemaitija LDK struktūroje turėjo plačią autonomiją. Vėliau, prijungus Lietuvą prie Rusijos, tiek rytiniai, tiek pietiniai aukštaičiai atsidūrė gubernijose, kuriose demografinę persvarą turėjo slavai, o žemaičiai liko monoetniškoje Kauno gubernijoje ir netgi su žemaičių gyventojų persvara. Šių dviejų lietuvių potaučių – aukštaičių ir žemaičių (Gudavičius 1999: 100) – koegzistencija vienu ir kitu vėliau pamažu imta suprasti kaip tam tikra kultūrinė artimų giminaičių antinomija. Todėl neatsitiktinai jau LDK laikais žemaičiai visus baltus ir slavus, gyvenančius į rytus nuo jų, vadino gudais nepriklausomai nuo jų kalbos ir kultūros. Prasidėjus žemaičių kultūriniam sąjūdžiui, šis *kitų*, kaip gudų, esančių į rytus nuo žemaičių, terminas šmėžavo ir jų raštijoje (Klementas 1972: 89).

Lietuvių, gyvenančių į rytus nuo žemaičių, kaip kitų arba kitokių suvokimas neišvengiamai lėmė ir abipusį stereotipinių vaizdinių konstravimą. Apie ankstyvųjų tarpusavio stereotipų pobūdį ir chronologiją, ypač šių grupių paribyje, ką nors tikra sunku pasakyti dėl šaltinių stokos. Kalbant atskirai apie neigiamus žemaičių stereotipus kitų lietuvių atžvilgiu, yra pagrindas manyti, kad pirmosios jų apraiškos galėjo atsirasti dėl patirtų nuoskaudų jau XIII a. viduryje kilus vidaus karui, kai įtakingi žemaičių kunigaikščiai kovėsi prieš Mindaugą (Nikžentaitis 1996: 26) ir vėliau, valdant Lietuvą Vytautui Didžiajam bei dėl prievartinio krikšto. Už atsparumą prieš Ordiną ir Lietuvą veikiausiai dar tuo metu žemaičiai pelnė atkaklios, užsispyrusios, šiurkščios, necivilizuotos genties įvaizdį ir, kaip minėjome anksčiau (Kamuntavičius 2002: 90), šiuos stereotipus net XVII a. kartojo ne tik gretimų tautų, bet ir prancūzų raštuomenė. Žemaičių, kaip užsispyrusių, stereotipas ypač sustiprėjo XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Mykolas Biržiška mano, kad tai lėmė ir to meto kultūriniai politiniai procesai. Aukštaičių bajorams smarkiai lenkėjant ir nuo Lenkijos bajorų daugiausia besiskiriant tik etnonimu „litwini“, žemaičių bajorai ne tik raštijoje, bet ir viešajame gyvenime vis labiau kabinosi į savo kalbą ir tradicinį gyvenimo būdą. Tuo laikotarpiu žemaičių įvardijimas „... pijaci, dumni, hardzi a glupi jak sadlo“, M. Biržiškos teigimu, tapo visuotiniu reiškiniu

(Biržiška 1910: 19). Užsispyrusių įvaizdį žemaičiams ypač teikė prisirišimas prie „... swego balamutnego języka“ (Biržiška 1910: 20).

Būtent dėl labai aiškaus savo kalbos respektavimo žemaičiai tuo metu adekvačiai konstravo ir lietuvių, nerespektuojančių savo kalbos, stereotipus. Ne paskutinį vaidmenį žemaičių sąmonėje vaidino ir požiūris į pasidavimą svetimų kultūrų įtakoms materialiojoje ir dvasinėje sferose, taip pat genofondo nesaugojimą. Net ir XIX a. pabaigoje E. Volteris, rinkęs etnografinę medžiagą apie žemaičius ir lietuvius, aprašydamas dzūkus pažymėjo, kad į pastaruosius kaip į mišrūnus žemaičiai žiūri su panieka (Volter 1887: 5).

Tenka pripažinti, kad žemaičių kultūrinio sąjūdžio veikėjai gana savikritiškai priėmė kai kuriuos kitų sukurtus ir išplatintus žemaičių mentaliteto stereotipus. Antai Liudvikas Adomas Jucevičius pripažino kitataučių sukurtą gudraus, nepasitikinčio, klastingo ir užsispyrusio žemaičio stereotipą. Tačiau būdamas aistringas ne tik Žemaitijos, bet ir žemaičių bendruomenės patriotas, jis, išeidamas iš savo pozicijų, šias savybes savotiškai minimizavo ir ieškojo jų pateisinimo. Žemaičiai tokiais, anot jo, tapo dėl ilgametės skaudžios istorinės patirties, negandų, patirtų ne tik iš Ordino, bet ir iš lietuvių. Ši patirtis, rašo L. A. Jucevičius, vertė žemaičius „... tapti lapėmis, kad, reikiamai valandai atėjus, geriau liūtais pasirodytų“ (Jucevičius 1959: 443). Jo manymu, „... tas charakteris ir geresnei daliai atėjus išsilaiškė ir igavo savo neišdylančias savybes. Todėl ir dabar dar lietuviai prikaišioja žemaičiams jų gudrumą; jie ir iš tikro yra gudrūs ir nepasitikintys; jie nesiduoda suviliojami pažadais, įtikinėjimais nei gražiais žodeliais, niekam neatskleidžia savo sielos paslapties, su niekuo neina į draugystę kitaip, kaip nebent gerai jį pažinę ir daug sykių išmėginę“ (Jucevičius 1959: 443). Ir jau tipišką „savos grupės“ kategorijų reprezentaciją matome, kai L. A. Jucevičius pereina prie teigiamų žemaičių savybių išskaičiavimo: „Bet užtat jei kas syki įgijo jų prielankumą, ką jie syki pamilo ir kuo patikėjo, tai jau gali būti tikras jų prisirišimas iki gyvos galvos ir geidauti iš jų visko, nors tai reikalautų didžiausio pasiaukojimo“ (Jucevičius 1959: 443). Iš skaudžios istorinės patirties, jo manymu, kyla ir kita žemaičių ypatybė – vienybė ir visuotinė santarvė (ten pat).

L. A. Jucevičius, kaip ir Simonas Daukantas (Daukantas 1976: 445–448) bei kiti žemaičių kultūrinio sąjūdžio veikėjai, nemažai prisidėjo ne tik prie žemaičio bajoro, bet ir prie paprasto etninio žemaičio „kiemionio“ teigiamų autostereotipų sukūrimo, jų išplatavimo bei įsitvirtinimo vėlesnėse žemaičių kartose. L. Jucevičiui žemaičiai – darbštūs, atkaklūs, fiziškai stiprūs, linksmo būdo, aistringai pamaldūs krikščionys, kilnūs (Jucevičius 1959: 443). Žvelgiant retrospektyviai į šią L. Jucevičiaus ir kitų jo amžininkų žemaičių veikėjų propagotą žemaitiškąją autostereotipizaciją, visiškai akivaizdu, kad iš minimų teigiamųjų autostereotipų, kaip ir hipertrofuotas jų mandagumas, vaišingumas, svetingumas, kitų lietuvių (nežemaičių) sąmonėje neišvirtino kaip žemaitiškoji savastis, išskyrus atkaklumą. Tiesa, šiuo metu palyginti dažnai yra mini-

mas jų darbštumas ir fizinė ištvermė, Tuo tarpu tarp neigiamų žemaičių stereotipų minimas beatodairiškas užsispyrimas vėliau visoje lietuvių nacijoje buvo tiesiog generalizuotas, vertinamas kaip neatsiejama šios kultūrinės bendruomenės dalis dažnai netgi šį bruožą pripažįstant lyg kokią genetinę duotybę.

Vis dėlto L. Jucevičius manė, kad skirtingi žemaičių luomai turi skirtingas charakterio savybes: paprasta liaudis ydų neturi, jas turi tik šlėktos ir dvarininkai (Jucevičius 1959: 444). Taigi šiuo atveju L. Jucevičius, kaip Žemaitijos bajoras, geriau atsitraukia iš savosios socialinės grupės „mes – bajorai“, idant apgintų jam didesnės vertybės – etninių žemaičių ir jų kultūros – gerą įvaizdį. Tokia L. Jucevičiaus, ne tik priklausiusio bajorų luomui, bet ir rašiusio lenkų kalba, pozicija taip pat gali būti vienas iš argumentų, įrodančių, jog teisūs yra autoriai, tvirtinantys, kad rašymas tam tikra kalba negali būti priklausymo kuriai nors kultūrai kriterijus (žr., pavyzdžiui, Berenis 1994: 136–137). Šiuo ir kitais atvejais XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Žemaitijos šviesuolių rašymą lenkų kalba pirmiausia lėmė žemaitiškosios raštijos išipainiojimas vystyklusose, užtrukęs gramatinis jos suformulavimas ir lietuviškosios raštijos neišplitimas. Kurią kultūrą kūrėjas respektuoja, tenka spręsti ne iš kalbos, o iš kūryboje atsiskleidžiančios vertybių sistemos. L. Jucevičiaus vertybių sistema, jo sudėlioti vertybiniai akcentai kaip tik rodo, kad žemaičių etninę kultūrą respektuojantieji jam yra „mes“, o ją niekinantieji – „jie“, nors pastarieji, kaip ir Jucevičius, rašo lenkų kalba.

Išvardydamas žemaičių liaudies (kiemionių) pozityviusius bruožus, L. Jucevičius teigia, jog jie „... yra retas pavyzdys vienoje vietoje susikaupusių teigiamybių“ (Jucevičius 1959: 444). Veikia kaip vieną iš žemaičių kiemionių teigiamybių, o ne trūkumų, jis nurodo ir didelį jų uždarumą bei ksenofobiją: „Nenuostabu, kad šitaip užsidaręs gyvendamas jis mirtinai nekenčia kito krašto ir kito tikėjimo žmonių. Kito tikėjimo žmogui niekad prie vieno stalo su savimi valgyti neleis“ (Jucevičius 1959: 444–445). Manytume, kad ši citata yra tinkamas pavyzdys patvirtinti stereotipizacijos problemų tyrinėtojų nuomonei, jog stereotipizaciją labai lemia stereotipizuojančiųjų socialinė patirtis ir vertybių sistema. Minėtąją L. Jucevičiaus žemaičiams priskiriamą dorybę – kitatikių vengimą – turėtume identifikuoti ne su Jucevičiaus-bajoro, o su Jucevičiaus-kunigo, neseniai reformaciją įveikusios Katalikų bažnyčios dvasininko, vertybine orientacija.

XIX a. pabaigoje prasidėjus lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimui, labiau buvo akcentuojami etnografinių grupių vieningumo, bendros istorijos, kultūros dalykai, todėl neigiamieji kurios nors grupės bruožai to meto raštijoje labai retai minimi, dažniau stengiamasi iškelti romantizuotus visos nacijos bruožus.

Vis dėlto atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, ypač XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, pradėta grįžti prie „regioninio prigimtiškumo“ dalykų. Tuo

itin pasižymėjo žemaičiai, iš dalies – dzūkai. Prieš Antrąjį pasaulinį karą prasidėjęs žemaičių rašytojų kultūrinis sąjūdis bandė sulaužyti nacijos vienybės ideologų palaikomą stereotipą apie regioninių kultūrų muziejiškumą, nefunktionalumą kasdienybėje ir tarmių literatūrinį užribiškumą – stereotipą, palaičiusią nuostatą esą neįmanoma ir beprasmiška literatūrą kurti gimtosiomis tarmėmis. Žemaičiai jau prieš Antrąjį pasaulinį karą paneigė šį stereotipą, sukurdami ne vieną tikrą literatūros kūrinį gimtąja tarpe. Tačiau žemaičių kultūrinės saviraiškos šalia nacionalinės kultūros aspiracijas lydėjo etnokultūrinių autostereotipų gaivinimas ir deklaravimas. Norint parodyti savosios bendruomenės savitumą, išskirtinumą, labiausiai buvo akcentuojamos prigimtinės charakterio, gyvenimo būdo ypatybės, neretai kartojant XIX a. žemaičių kultūrinio sąjūdžio laikotarpio teigiamus stereotipus. Tuo vėlgi ypač pasižymėjo iš Žemaitijos regiono kilę rašytojai bei žemaitiškoji spauda („Žemaičių prietelius“ ir kiti). Savo ruožtu tai sukėlė grįžtamąją neigiamą žemaičių stereotipizavimą. Žemaičiai ir tada viešai deklaravo, kad prasidedančio žemaičių kultūrinio judėjimo nereikia sieti su kokiu nors regioniniu nacionalizmu, separatizmu. Tačiau yra žinoma, kad žemaičių teigiamųjų autostereotipų maksimalizavimas spaudoje, kaip antai S. Anglickio pasisakymai, jog žemaičiai iš visų „atkakliausiai kirtosi su priešais“ arba kad jie yra „sveikiausi iš visų aisčių giminių“ (Anglickis 1938: 8), sukėlė kitų lietuvių reakciją (Striogaitė 1996: 28). Jau nacistinės okupacijos metais Vytautas Mačernis žemaičių spaudoje pašiepė ir kritikavo savogentainių bandymus iš XIX a. ateinančiais stereotipiniais vaizdiniais reprezentuoti žemaitiškumą ir ragino atsidėti žemaitiškosios pasaulėjautos bei charakterio išvalgoms žemaičių kūryboje (Mačernis 1944: 2). Ne tarmė, kuria bus parašytas literatūros kūrinys, jo manymu, atspindi žemaitiškumą ar aukštaitiškumą, o kur kas subtilesni pasaulėjautos dalykai, kuriuos galima apčiuopti literatūros ar meno kūrinyje. Deja, šią iš esmės pozityvią žemaičių veiklą nutraukė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir penkiasdešimt metų trukusi sovietinė okupacija. Kadangi nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio „žemaitologijos“ studijose nuėita netoli, kaip teigia Viktorija Daujotytė, ir dabar esama pomėgių „vaidinti žemaitį pagal žinomus štampus“ (Daujotytė 1996: 31).

„Kitokių“ tarp „savų“ etnografija

XX a. pabaigoje beveik sinchroniškai su nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimu prasidėjo naujas žemaičių kultūrinis sąjūdis. Kitų Lietuvos regioninių grupių bandymai sekti jų pėdomis šiuo metu yra sukūrę labai panašią situaciją kaip ir 1938 m. Atsirado tam tikra įtampa tarp „biurokratinio centro“ bei regioninių grupių elito, į apyvertą vėl paleidžiami seni stereotipai. Vienų ir kitų jie naudojami kaip ginklas respektuojamoms vertybėms ginti. Kartu stereotipų cirkuliavimas skirtinguose socialiniuose sluoksniuose leidžia daryti prielaidą, kad jie vartojami spekuliatyviai, norint pasiekti geidžiamus tikslus.

Lentelė. Lietuvos regionų gyventojų nurodomi „savų“ ir „kitų“ teigiami bei neigiami bruožai (atsakymų dažnumas absoliučiais skaičiais)

Charakteristikos	Žemaičių nuomonė apie				Suvalkiečių nuomonė apie				Dzūkų nuomonė apie			
	aukštaičiai	žemaičius	suvalkiečius	dzūkus	aukštaičius	žemaičius	suvalkiečius	dzūkus	aukštaičius	žemaičius	suvalkiečius	dzūkus
Nurodomi teigiami bruožai												
Nuoširdūs, draugiški, vaišingi	47	55	24	51	12	14	27	41	14	7	1	75
Atkaklūs, ištvėrimingi	1	74	1	–	1	32	1	–	5	50	2	–
Darbštūs	2	48	9	5	2	1	20	2	–	9	10	9
Atviri	3	9	–	2	3	1	1	4	1	4	–	9
Empatiški (atjaučiantys, atidūs)	1	4	–	2	4	–	1	6	–	–	–	–
Taupūs	1	2	39	–	–	–	37	–	–	–	45	1
Sąžiningi	3	10	3	2	2	3	–	1	1	3	2	2
Mandagūs	28	–	4	1	3	1	2	–	6	–	1	2
Linksmi	6	2	2	14	1	3	–	8	4	–	3	–
Tvarkingi	2	1	5	–	–	–	7	1	3	1	16	–
Santūrūs, kuklūs	1	12	–	1	2	3	2	4	7	–	–	4
Sumanūs, racionalūs	–	2	–	1	–	2	2	–	–	–	1	1
Narsūs	–	4	–	–	–	3	–	1	–	3	–	–
Saugantys savo tapatybę	–	3	–	1	–	2	1	–	–	2	–	–
Principingi	3	9	–	2	–	1	–	–	–	3	–	–
Išdidūs	7	3	–	1	1	–	–	–	1	–	1	–
Tiesiog geri	4	5	–	–	3	1	2	5	1	–	–	3
Teigiamų neturi	3	3	2	2	1	–	1	2	1	–	–	1
Nežino, nenurodė	145	54	172	171	89	62	41	58	71	41	36	18
Nurodomi neigiami bruožai												
Šykštūs, savanaudžiai	15	15	64	16	–	3	58	2	4	1	70	–
Pavydūs	8	26	4	5	–	1	14	6	2	1	2	13
Kerštingi	2	9	1	2	1	–	3	3	1	1	–	1
Užsispyrę	1	51	1	2	1	37	1	2	–	43	–	–
Lengvabūdžiai	4	1	–	9	3	1	–	8	–	–	–	21
Pasipūtę	34	4	3	4	4	2	3	1	15	5	9	1
Grubūs, stačionikai	1	32	–	–	–	–	–	–	–	5	2	1
Choleriški, ūmūs, įžeidūs	7	8	2	7	–	3	–	6	–	5	–	1
Tinginiai	5	2	1	1	–	–	–	–	2	1	–	6
Konformistai	1	2	–	2	–	–	1	–	2	–	–	4
Melagiai	1	2	2	3	–	–	1	3	–	–	–	–
Nesvetingi	3	–	4	1	1	–	2	–	–	–	–	–
Uždari	2	4	–	–	–	4	3	–	7	2	–	–
Nevalyvūs	1	2	–	2	2	1	–	2	–	1	–	3
Neigiamų nėra	2	6	2	2	–	–	3	–	–	–	–	12
Nežino, nenurodo	162	91	172	194	110	72	40	76	78	51	32	35

Apibendrinami 2001 m. apklaustųjų dažniausiai nurodytus ir lentelėje pateiktus požymius⁵ matome, kad apklaustieji savo atsakymuose tiesiog parbrėžtinai kartoja chrestomatinėmis tapusias Lietuvos regionų gyventojų ypatybes: žemaičių užsispyrimą, suvalkiečių šykštumą, dzūkų nuoširdumą ir vaišingumą, aukštaičių orumą.

Kartu aiškėja ir kitas dalykas: visų trijų nurodytų regionų gyventojai labai dažnai sau skiria tas neigiamas ypatybes, kurias pastaruosius dvylika metų į visuomenės sąmonę diegė žiniasklaida, apibūdindama etninius lietuvius, kaip antai *pavydūs*, arba atsakymai, kad mes arba jie „teigiamų bruožų neturi“. Tačiau atsakymuose nemažai randame autorinių, neišpopuliarintų ir neišsiūlytų, o iš tikrųjų liaudies sąmonėje glūdinčių stereotipų.

Atkreiptinas dėmesys į labai didelį skaičių susilaikymų nuo atsakymo į šiuos klausimus. Suvestinėje lentelėje nėra galimybių detalizuoti visų atsakymo motyvacijų, tačiau čia, be šiaip įprastų neatsakymų į klausimą, į neatsakiusiųjų skiltį yra patekę ir tie, kurie aiškiai nurodė, kad tai yra sunkus ir sudėtingas klausimas, ir tie, kurie mano, jog kokius nors bruožus būtų sunku išskirti, taip pat tie, kurie nurodė, jog regioninė Lietuvos gyventojų priklausomybė jų charakterio ypatybių visiškai nedeterminuoja. Manytume, kad čia vienu metu veikia net keletas veiksnių. Pirma, nuostata neužsiimti stereotipizavimu neabejotinai rodo Lietuvos gyventojų neblogą išsimokslinimo lygį: daugelis jų yra girdėję ir apmąstę svetimųjų baimės nepagrįstumą, kitokių kultūrinių apraiškų visavertiškumą ir t. t. Antra, daugelis jų iš tiesų yra mažai bendravę su kitų regionų gyventojais ir nelinkę iš nuogirdų bei žiniasklaidos daryti apibendrinimus. Pagaliau galbūt jie nelinkę konkrečiai vertinti kitų regionų gyventojų savo tautiečių lietuvių kaip „kitų“, nes stiprus bendrumo jausmas primena, jog visus sieja nacionalinė kultūra, emociškai veikia bendro kultūrinio bei politinio veikimo reminiscencijos.

Kaip matome iš pateiktų empirinių duomenų, Lietuvos regionų gyventojai, tiek vertindami save, tiek kitus, labiausiai iškelia kultūrinio pobūdžio skirtumus ir visai nenurodo grynai biologinių ypatybių, kaip antai grupei priklausančių asmenų fizinės antropologijos (grožio, ūgio, kitų antropometrinių ypatybių, vyraujančios pigmentacijos), taip pat biologinio prado tariamai lemiamų gyvenimo būdo ypatybių (jų šeimos patvarumo, seksualumo, intymaus gyvenimo ir t. t.)⁶. Šie bruožai, beje, gana dažnai nurodomi etninėje stereotipizacijoje (žr., pvz., Kamuntavičius 2002: 90–100).

⁵ Kai kurie retesni atsakymai dėl vietos stokos į lentelę nepateko. Tačiau tarp jų yra tokių, kurie turi reikšmingos informacijos ir juos toliau komentuosime tekste atskirai.

⁶ Vis dėlto pateiktieji atsakymai dar nėra neginčijamas įrodymas, kad skirtingų Lietuvos regionų gyventojai jokių šio pobūdžio stereotipinių vaizdinių vieni apie kitus neturi. Galimas dalykas, kad jeigu būtų tiriama pagal charakteristikų sąrašo metodiką, būtų nuorodų ir į šias ypatybes.

Iš pirmo žvilgsnio susidaro išpūdis, jog, stereotipizuodami kitus, „empatiškesni“ yra suvalkiečiai (bendras jų nurodomų savo ir dzūkų bei žemaičių teigiamybių balansas yra beveik lygus), o savikritiškiausi – žemaičiai. Pastarieji kur kas dažniau negu dzūkai ir suvalkiečiai mano turintys daugiau neigiamų ypatybių. Antai suvalkiečių atsakymų statistika rodo, jog daugelis jų patys mano, kad jie yra šykštesni ir pavydesni negu aukštaičiai, dzūkai ir žemaičiai, didelis skaičius dzūkų linkę manyti, jog jie pavydesni, tingesni, didesni konformistai, nevalyvesni, lengvabūdiškesni, konservatyvesni, dažnesni nevykėliai, o didesnė dalis žemaičių apie save mano esą ne blogesni apskritai, bet daugelyje padėčių blogesni. Jų manymu, jie – ūmesni ir ižeidėsni, piktesni, grubesni, lėtesni, pavydesni, nevalyvesni, uždaresni ir galiausiai... labiausiai užsispyrę. Be to, dzūkų ir suvalkiečių atsakymai ir tais atvejais yra savotiškai balansuojantys ant pariteto ribos, o žemaičių – su gana aiškia persvara savo nenaudai.

Nors buvo stengiamasi apklausti tik regionų autochtonus, anketas užpildė ir keliolika asmenų, atsikėlusių ir jau ilgesnį ar trumpesnį laiką gyvenančių „svetimame“ regione. Įdomu tai, kad šie „imigrantai“ rečiau negu autochtonai pasijunta, jog jiems yra sunku į tą klausimą atsakyti, ir rečiau palieka į jį neatsakę. Be to, jų neigiamieji heterostereotipai (nusakant kitai regioninei grupei priklausančių žmonių, tarp kurių jie dabar gyvena, neigiamus bruožus) yra ryškesni, aštresni, pavyzdžiui, išreiškiami tokiais žodžiais: „Nieko gero tarp jų nepastebėjau. Godūs, kerštingi, bjaurūs, nors pasitaiko ir tarp jų neblogų žmonių“. Šia proga prisimintina, kad didelis neatsakiusiųjų į klausimą autochtonų skaičius taip pat tik patvirtina žinomą tiesą: kultūriškai vienuose aplinkoje aplinkoje kultūrinė tapatybė (arba etniškai vienuose aplinkoje – etninė tapatybė) yra iš esmės mažai ką reiškiančios sąvokos. Turimoji tapatybė aktualizuojama ir labai sureikšminama patekus į kitą kultūrinę aplinką. Tapatybės aktualizavimas savo ruožtu daro įtaką ir savęs bei kitų stereotipizavimo procesui. Šiuo atveju turime beveik analogiją su Davido G. Myers'o pateiktais tapatybės išsąmoninimo pavyzdžiais: afroamerikietis, tik nuvykęs į Afriką, Amerikos žydas, nuvykęs į Izraelį, ima aiškiau suvokti, koks jis yra amerikietis; juodaodė moteris, atsidūrusi tarp baltaodžių, pradeda jaustis esanti juodaodė, bet atsidūrusi tarp baltaodžių vyrų pirmiausia pasijunta esanti viena moteris tarp vyrų (Myers 2000: 682).

Kokį vaidmenį vaidina aplinka ir kultūrinė situacija? Tai vėlgi galime įsitikinti atkreipdami dėmesį į aukštaičių ir žemaičių paribio gyventojų atsakymus. 2002 m. ekspedicijos metu straipsnio autorius pastebėjo, kad šio paribio daugumai gyventojų labai sunku apsispręsti, kuo jie save laiko: aukštaičiais ar žemaičiais. Juolab kad šalies teritorinis administracinis suskirstymas, kaip ir sovietiniais metais, atliktas nepersilaikant jokių etnografinių grupių gyvenamo arealo ribų. Gyvenant rajono, kurio viena dalis net mokslininkų pripažįstama kaip žemaitiška, kita – kaip aukštaitiška, vidurio juostoje išties

yra sunku apsispręsti. Vyksta kalbinė žemaičių asimiliacija, kalbininkų išvestos tarmių paplitimo ribos nebesutampa su gyventojų savimonės paplitimo riba. Turime situaciją, kuri yra stebima bene visose pasaulio šalyse: pakraščiu visuomenės grupės labiau linkusios nesitapatinti nė su viena kultūra (Myers 2000: 683). Būtent šioje aplinkoje matomas ir savitas sąvokos bei kitų stereotipizavimas: „svetimąją“ kaimyninę grupę stereotipizuoja švelniai, o apsisprendimų į klausimą neatsakyti čia beveik dvigubai daugiau negu gyvenančiųjų etnografinio regiono gilumoje.

Grįžtant prie žemaičių neigiamųjų autostereotipų, pagrįstai kyla klausimas: ar šiuo atveju reikalą turime vien su didesniu žemaičių savikritiškumu, ar čia yra išipainioję ir kiti veiksniai?⁷ Stereotipizacijos problemų tyrinėtojams seniai žinomi iš pirmo žvilgsnio paradoksalūs atvejai, kai heterostereotipas yra teigiamas už autostereotipą. Taip būna tais atvejais, kai stereotipizuojančiosios grupės socialinis statusas yra žemesnis negu stereotipizuojamosios grupės (Kuzmickaitė 1992: 58). Jeigu šio fakto šviesoje sugretinsime žemaičių ir visų aukštaičių (įskaitant dzūkus ir suvalkiečius) socialinį statusą, tam tikra prasme pranašesnėje padėtyje turėsime pripažinti esant pastaruosius, kurių tarmė yra tapusi ne tik bendrine ir literatūrine, bet ir valstybine kalba, tuo tarpu visi daugkartiniai žemaičių mėginimai pasiekti savo tarmei bent rašto kalbos statusą žlugo.

Dabartinis žemaičių elito pradėtas kultūrinis judėjimas kaip tik vienu svarbiausių savo tikslų laiko žemaičių tarmės prestižo pakėlimą, jos pavertimą rašto kalba, žemaičių kalbinės asimiliacijos sustabdymą. Pripažįstama, kad tokia asimiliacija ir mūsų dienomis vyksta sparčiai, nepaisant didžiulių žemaičių šviesuomenės pastangų. Žemesniųjų žemaičių sluoksnių pasidavimas tokiai asimiliacijai kaip tik rodo, jog tarp jų esama įsitikinimo, kad žemaitiška šnekta yra žemesnio kultūrinio statuso. Šiuo metu pakelti žemaičių tarmės prestižą kliudo žemaičių nesusetelkimas, o tam savo ruožtu kenkia pradėtas politinių reikalavimų eskalavimas (kaip antai sukurti žemaičių sa-

⁷ Autorius šiame darbe nesiima įrodinėti grynai socialinės psichologijos srities dalyko – kiek tarp regioninių grupių funkcionuojantys stereotipai yra validūs ir kiek jie yra iškraipantys tikrovę. Čia trumpai galima pasakyti nebent tiek, kad apskritai tarp stereotipizacijos tyrinėtojų tuo klausimu nėra vieningos nuomonės, bet vis dėlto pastaruoju metu vieningiau sutariama, kad stereotipas yra samplaika realybėje egzistuojančių reiškinių ir susikurtų, realybę iškraipančių vaizdinių. Antai Remigijaus Bliumo atlikto žemaičių ir aukštaičių psichikos savybių tyrimo metu nustatyta, kad tarp žemaičių pastebimai didesnis negu tarp aukštaičių intravertiškumas, uždarumas, pasyvumas, jautrumas, empatiškumas, didesnis atkaklumas siekiant tikslo, stipriau išreikštas Ego, tačiau kartu didesnis nerimas ir mažiau išlavinti bendravimo įgūdžiai (Bliumas 1998: 107). Niekam nekelia abejonių, kad konkrečios psichikos ypatybės turi įtakos ir individo elgesiui bei mąstymo būdai. Todėl visiškai logiška būtų manyti, kad tokie, pavyzdžiui, žemaičiams apibūdinti suformuluoti heterostereotipai kaip *užsispyrę (blogąja prasme)* ir *atkaklūs (teigiama prasme)*, *uždari*, bet *darbštūs* ir *gynybiški*, yra atsiradę ne tuščioje vietoje (kaip ir suvalkiečių ekonomiškas ar panašiai).

vivaldos regioną). Didelė dalis visų socialinių sluoksnių žemaičių tam nepriitaria, todėl šalinasi ir žemaičių judėjimo (Plačiau apie tai žr.: Kalnius 2002).

Stereotipizacijos tyrinėtojai taip pat yra nustatę, kad labai svarbu, ar grupės tarpusavyje yra pozityviai ar negatyviai nusiteikusios (Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000: 26), kokio pobūdžio buvo toks nusiteikimas ir ar tai buvo ilgalaikis reiškinys. Lietuvos regioninių grupių santykiuose, bent jau per pastaruosius du šimtmečius, o ypač po lietuvių nacijos susikonsolidavimo, nerasime jokių ne tik karinių, bet ir politinių ekscesų, teisinių ar ekonominių ginčų.

Lietuviškos kilmės lenkakalbių gyventojų – „tuteišių“ (ankstyvojoje jų raiškos stadijoje laikytinų lietuviškuoju subetnosu) galutinis perėjimas į lenkų bei gudų kultūras, o 1919–1920 m. Lietuvos ir Lenkijos karinio konflikto metu nedviprasmiškai parėmusių Lenkijos pusę, pavyzdys būtų visiškai netinkamas, nes lenkiškai kalbantieji Lietuvos gyventojai jau buvo galutinai apsisprendę kaip lenkų nacijos atstovai. Nepriklausomybės kovų metais dzūkų paskelbtoji ir keletą mėnesių gyvavusi karingoji „Perlojos respublika“ (Kviklys 1989: 423–424) yra, viena, reagavimas į objektyviai susiklosčiusią karinę strateginę padėtį Alytaus apskrityje, antra, labiau nesugebėjimas aprėpti ir įvertinti vykstančių Rytų Europos, kartu ir rytinės Baltijos pakraščio regionų politinio proceso, menkas informuotumas net apie šalia vykstančius įvykius, tamsuoliško nuoširdumo ir kartu jaunatviškos bravūros, padiktuotos dzūkiško temperamento („įpratę gaudyti skraidančias granatas“) trumpalaikis blyksnelėjimas. Tuo tarpu XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios trintis tarp didlietuvių ir mažlietuvių dėl gotiško ar lenkiškai lotyniško šrifto vartojimo, pasaulinės Paryžiaus parodos surengimo (Kuzmickas 1989: 82–83) neturėjo jų tolesniems santykiams jokių neigiamų pasekmių. Dabartinėje nepriklausomos Lietuvos spaudoje retsykiomis sušmėžuojantys kaltinimai didlietuviams dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokario metais vykdyto mažlietuvių naikinimo ir deportacijų yra nemoksliniai teiginiai, nes tai buvo visas okupuotas tautas palietusi SSSR vykdyta politika, o į jos vykdymą buvo įtraukta visų tautų ir subetninių grupių atstovų, kurie veikė ne tik savuosiuose, bet ir visuose kituose etnografiniuose regionuose.

Tad teiginį apie ilgalaikį pozityvų jų tarpusavio nusiteikimą turėtume priimti kaip aksiomą. Negatyvūs viduramžių epochos momentai lietuvių ir žemaičių santykiuose naujaisiais amžiais jau buvo visiškai išblėšę. Tiek pirmojoje, tiek dabartinėje Lietuvos Respublikoje tarp regioninių grupių nebuvo kokios nors aršios konkurencijos ar nepasitenkinimo dėl užimamos vietos valstybės valdyme, nebuvo išvelgiama kokios nors neteisybės vidaus nacionalinio produkto dalybose ar tariamai nevienodo regionų infrastruktūros plėtojimo.

Nors bene ryškiausiai savo kitoniškumu išsiskiriantys žemaičiai patiria išbandymus mitologizuojant jų skriaudžiamumą. Antai Charkles Pichelis knygoje „Žemaitija“ (Pichel 1991: 214; 218) akcentuojamas teiginys, kad žemaičiai nekantriai laukia išsivadavimo iš lietuvių priespaudos dienos, yra visiškai

dabartinių žemaičių viešosios nuomonės klastotė, veikiau skirta pastarųjų antilietuviškomis nuotaikoms stimuliuoti. Šio straipsnio autorius, gimęs ir užaugęs „grynojoje Žemaitijoje“ (t. y. ne paribyje su kitu etnografiniu regionu), turintis ten didelį būrį giminaičių ir šiuo metu palaikantis su jais nuolatinius ryšius, kiekvienais metais ilgesniam laikui besilankantis Žemaitijoje ir bendraujantis su įvairiais vietiniais žmonėmis, niekada nėra girdėjęs nei apie laukiamą išsivadavimą iš lietuvių, nei apie būtinumą išsivaduoti. Su šiomis mitinėmis aspiracijomis negalima painioti tam tikros žemaičių tarmės diskriminacijos pirmosios Lietuvos Respublikos metais bei sovietmečiu ir iš to atsiradusiomis dalies žemaičių paslėptomis nuoskaudomis.

Amžininkams gerai žinoma, kaip minėtais laikotarpiais vyko žemaičių kalbinė asimiliacija, o kartu su ja nyko ir jų regioninė savimone, siaurėjo žemaitiškai kalbančiųjų arealas. Netgi Žemaitijos gilumoje ši tarmė nesusilaukė deramo dėmesio ir pakantumo, kartais buvo pašiepiama interesantus aptarnaujančiose įstaigose, o kartais netoleruojama ir neformaliai bendraujant Žemaitijos mokyklose. XX a. septintajame dešimtmetyje jos buvo atsisakyta ir Lietuvos radijo laidose, transliavusiose žemaičių rašytojų dramos kūriniai. Bet vis dėlto tenka pripažinti, kad vyraujanti kryptis buvo natūralioji asimiliacija: absoliuti žemaičių dauguma noriai pratinosi prie bendrinės kalbos vartojimo, ypač bendraudami už Žemaitijos regiono ribų ne tik su kitais, bet ir tarpusavyje, ir dėl žemaičių tarmės funkcijų siaurinimo nereiškę jokių protestų, nors ir sovietmečiu vargiai ar tai būtų buvę traktuota kaip „buržuazinis nacionalizmas“. V. Pakalniškio pateikiami žemaitiškumo „represavimo“ pavyzdžiai (Pakalniškis 2001: 206) nors ir yra tikroviški, bet tai jau retesni atvejai. Todėl teikdami vien kraštutines reakcijas į žemaitiškumo apraiškas ir nekomentuodami savanoriško daugelio žemaičių „lietuvėjimo“, nukrypstame nuo tikrosios buvusios padėties⁸.

Tai, kad regioninių grupių stereotipizacijoje itin svarbų vaidmenį vaidina tarmė, rodo ir nereti bandymai apklaustųjų atsakymuose tarmines kitų ypatybes vertinti kaip kitoniškumo pagrindą. Antai 35 m. dzūkė, atsakydama į klausimus apie teigiamus aukštaičių bruožus, nurodo tik tiek: „Labai graži tarmė“, o nurodydama neigiamas suvalkiečių ypatybes, net neminėdama dažniau kas antro respondento kartojamo tradicinio „šykštumo“, teigia: „Negraži tarmė“. Tuo tarpu 50 m. suvalkietė, nurodydama neigiamus žemaičių bruožus, vėlgi, užmiršusi chrestomatinį jų „užsispyrimą“, aiškina: „Kalba taip, tarsi norėdami, kad jų niekas nesuprastų“.

⁸ V. Pakalniškis remiasi 49 žemaičių (tarp kurių, susidaro išpūdis, buvo dauguma žemaitiškojo judėjimo aktyvistų) atsakymais. Todėl panašiuose tyrimuose visada aktualus klausimas: ar apklausai atrinktųjų visuma pakankamai reprezentuoja generalinę aibę (šiuo atveju – beveik milijoninę žemaičių bendruomenę)? Tiesa, ir toks apklaustųjų skaičius gali būti daugiau ar mažiau reprezentatyvus; čia norime pasakyti tik tiek, kad straipsnyje pasigendame tokio pagrindimo.

Tačiau atsižvelgdami į neginčijamai pripažįstamą dalyką, kad stereotipai kinta keičiantis juos generuojančių subjektų socialinėms sąlygoms, galime tikėtis, kad stereotipizacija ateityje gali persikelti ir į socialinio teisingumo sferą. Stiprėjant regioninės savivaldos aspiracijoms, tariamai neteisingų dalybų, nelygybės praeityje iškelimas yra visiškai įmanomi ateityje. Tada nauji, „socialinio neteisingumo“ stereotipai gali tapti regioninių grupių politiniu ir ideologiniu ginklu.

Kaip tipiškiausią atvejį galime nurodyti dabartinio LR Seimo nario, žemaičių parlamentinės grupės vadovo Egidijaus Skarbaliaus duotą interviu laikraščiu „Lietuvos žinios“ (Milčius 2002). Jame parlamentaras, selektyviai pateikdamas labiausiai bedarbystės apimtus Žemaitijos rajonus (Skuodo, Mažeikių ir Akmenės), neminėdamas analogišką bedarbystės lygį turinčių nežemaitiškųjų rajonų, nutylėdamas labai mažą bedarbystės lygiu pasižyminčius Kretingos ir Klaipėdos rajonus, teikia tai kaip įrodymą, jog žemaičiai yra diskriminuojami („drąsiai galiu teigti, kad Žemaitija yra uzurpuojama“. Be to, Mažeikių naftos tarša tenkanti Žemaitijai, o pelnas – Vilniui). Todėl Žemaitijoje neva išvelgiama revoliucinė situacija. Išsigelbėjimas – nauja šalies administracinio teritorinio suskirstymo reforma, keturių savivaldos regionų, turėsiančių ir savo atskirus biudžetus, įsteigimas.

Labai didelis skaičius neatsakiusiųjų į anketos klausimus taip pat byloja apie tai, kad visų regionų gyventojai gana dažnai disponuoja labai menka bendravimo su kitais patirtimi, ne vienas jų su kurio nors regiono gyventojais asmeninių kontaktų iš viso neturėjo. Nemaža dalis turėjo tik trumpalaikius kontaktus: matė komandiruotėje, kursuose, ligoninėje, kalbėjosi traukinyje ar autobuse, iš įvairių vietovių žmonių suburtoje turistinėje kelionėje, nacionalinėse šventėse, akcijose ir t. t. Yra dalis ir turėjusių ilgesnių kontaktų: kartu mokėsi, tarnavo kariuomenėje, dirbo viename darbo kolektyve. Tačiau vertinantieji (taigi ir turėjusieji mažai kontaktų) dažnai nelinkę įvertinti situacijos poveikio kitų elgesiui. Vienu atveju išpūdis susidaromas po trumpalaikio kontakto, ir „kitas“ matytas tik ekstremalioje situacijoje, kitu atveju – ilgesnis stebėjimas ramioje aplinkoje bei pasyvioje būsenoje. Todėl čia susiduriame su reiškiniu, kurį psichologai vadina pagrindine atribucijos klaida (Deschamps 1993: 85; Myers 2000: 631). Stereotipų tyrinėtojai taip pat mano, kad paprastai pirmą kartą susiduriantieji su kitos socialinės (etninės, kultūrinės, religinės ir t. t.) grupės nariais dažnai jau turi sukaupę netiesioginių žinių apie stereotipizuojamą grupę ar bendruomenę. Tokiais atvejais individas tiesiogiai, jau natūroje stebintis „kitą“, nejučiom atsirenka ir pasisavina tą informaciją, kuri neprieštarauja anksčiau įgytoms žinioms, ir stengiasi išvelgti bruožų, kurie tą informaciją (anksčiau suformuluotą stereotipą) patvirtintų (Kuzmickaitė, Tamošiūnaitė 2000: 27). Stereotipo neatitinkantys elgesio bruožai tokiais atvejais į pažinimo lobyną neimami arba laikomi kaip asmens, o ne stereotipizuojamos

bendruomenės bruožai. Daugelis esame girdėję pasakymus „kažkoks nerusiškas rusas“, „netipiškas žemaitis“, „truputį kitoks suvalkietis“ ir t. t.

Žemaitiškumas ir dzūkiškumas kaip „nukrypimas nuo normos“

Pripažįstant kultūrinių regioninių grupių stereotipizacijos faktą, neišvengiamai kyla klausimas: koks yra jos santykis su etnine stereotipizacija? Ar tarp šių reiškinių galima dėti lygybės ženklą? Jeigu ne, ar yra tarp jų esminių skirtumų arba bent paralelių šiose stereotipizacijos apraiškose?

Vienas iš stereotipizacijos tyrinėjimo autoritetų J. Maisonneuve pažymi, kad, stereotipizuojant „svetimą“ grupę, stereotipai daug dažniau būna neigatyvūs negu pozityvūs ir niekada nebūna neutralūs (Maisonneuve 1993: 751). Tai, beje, ypač ryškiai yra matoma etninėje stereotipizacijoje. Čia kitos grupės (tautos) vertinimuose itin daug kraštutinių, jie generalizuojami, linkstama ypatybes sušaržuoti ir mistifikuoti (žr., pavyzdžiui, Doja 2001: 159). Tai ypač akivaizdu tarpusavio vertinimuose tų tautų, kurios yra įsivėlusios į karinius etninius konfliktus arba turi nesėkmingų nuoskaudų ar sąskaitų (Doja 2001: 159).

Tuo tarpu žvelgdami į Lietuvos regioninių grupių tarpusavio vertinimo stereotipus matome, kad čia nėra tokių vaizdinių, kaip antai *žvėriška, kraugeriška, grobikiška, laukinė, mesianistinė, beviltiškai atsilikusi, nesugebanti pati tvarkytis* ir t. t. bendruomenė. Jeigu ir blykstelį kraštutiniai vertinimai, kažkiek panašūs į etninėje stereotipizacijoje neretai sutinkamus neigiamuosius heterostereotipus, tačiau čia niekaip neįžvelgsime tokių kraštutinių vertinimų generalizacijos. Maža to, Lietuvos regioninių grupių stereotipuose heterostereotipas gana dažnai yra labiau teigiamas negu neigiamas. Čia vėl tenka prisiminti labai dažną jų nenorą stereotipizuoti kitą grupę, prisipažinimą, jog jie nesugebės kokius nors bruožus įvardyti. Nėra itin reti ir tokie atvejai, kai apklaustieji nurodo, jog kitų regionų gyventojai, kaip „kiti lietuviai“, neturi nei neigiamų, nei teigiamų bruožų (žr. lentelę). Užfiksuotų stereotipų analizė nesuteikia galimybės išžvelgti tarp regioninių grupių egzistuojančią ksenofobiją (kaip, beje, anksčiau nepastebėta tarp šių grupių ir aiškios vedybinės endogamijos).

Tam tikrų analogijų matome ir tautosakoje. Lietuvių sukurtuose anekdotuose, patarlėse, priežodžiuose, kuriuose pašiepiamas arba kitaip akcentuojamas kitos regioninės grupės atstovų charakteris ar mąstymo būdas, vėlgi nerasime tokių kraštutinių, patologiškų apibūdinimų, kurių pilna visų tautų folklore etninės stereotipizacijos atvejais, kaip antai „A litvini podle svini“, „Litwin głupi jak świnia, a chitry jak wąż“ (Grigas 1993: 36), „Uvidel estonca – strelijaz srazu“ (iš sovietmečio folkloro), „Žmogui, ne žydui“ (iš lietuvių tautosakos)⁹ ir t. t.

⁹ Tiesa, Ignas Končius nurodo, jog panašių stereotipinių vaizdinių žydu atžvilgiu tradicinėje žemaičių kultūroje negalima sieti su kokiu nors antisemitiniu nusiteikimu. Pagal žemaičių

Regioninių grupių stereotipizacijoje ryškiau skirtumai juntami tarp žemaičių ir aukštaičių. Tai anksčiau yra akcentavusi A. Čepaitienė (Čepaitienė 2001: 191). Tačiau ir tuo atveju tai labiau skirtubių akcentavimas negu koks nors antagonizmas ar ryškus neigiamas stereotipizavimas. Tai galime vertinti kaip didesnės kultūrinės distancijos tarp minėtų bendruomenių negu tarp dzūkų, suvalkiečių ir „puristinių“ aukštaičių buvimą, o kartu ir objektyviai egzistuojančias prielaidas kitaip stereotipizuoti.

Tarp regioninių grupių egzistuojanti mažesnė negu tarp tautų kultūrinė distancija joms suteikia galimybę lengviau „kitame atpažinti save“, kas labai sunku yra tarpetniniuose santykiuose, ir tai yra vienas iš svarbesnių etnocentrizmą sukeliančių veiksnių (Gaižutis 1999: 8). Ir vis dėlto tam tikri „kitų“ vertinimo stereotipai egzistuoja tarp visų regioninių grupių. Juos galėtume apibūdinti ne kaip stereotipus, pabrėžiančius „svetimumo“, o veikiau „kitoniškumo“ išvelgimą. Be to, yra pagrindas manyti, kad dažniau, aiškiau ir konkrečiau kitoniškumas apčiuopiamas tarp geografiškai gretimų regioninių grupių. Šiame poskyryje pabandysime kiek plačiau pakomentuoti žemaičių ir dzūkų „kitoniškumą“ suvalkiečių akimis, pasiremiant autoriaus ilgamečio stebėjimo duomenimis iš Marijampolės rajono.

Suvalkijos bei Dzūkijos regionų paribyje, bet jau suvalkietiškojoje pusėje (Kalvarijos, Marijampolės, Vilkaviškio rajonuose bei Prienų rajono vakarinėje dalyje) jau pirmajame dešimtmetyje po Antrojo pasaulinio karo, ypač kolūkiuose, apsigyveno daug Lazdijų, Alytaus bei kitų rajonų dzūkų. Jų imigravimo į Suvalkiją priežastys buvo gana įvairios: sklindančios žinios apie daug geresnę negu jų gimtosiose vietose atlygį už darbą kolūkyje (dzūkų migraciją tais atvejais skatino ir visokeriopa palaikė ne tik jau anksčiau persikėlę jų giminaičiai, bet ir Suvalkijos rajonų bei kolektyvinių ūkių vadovai, nes ekonominę pažangą darantiems šio regiono ūkiams reikėjo vis daugiau darbo jėgos. Ypač kvalifikuotos – mechanizatorių, vairuotojų ir t. t.). Nemažai dzūkų tuo metu Suvalkijoje atsidūrė ir dėl itin dramatiškai vykusios pokario ginkluotos rezistencijos Dzūkijoje. Iš Sibiro tremties ar lagerių grįžtantieji dzūkai, kai jiems neleido apsigyventi gimtosiose vietose arba kai jų sodybos buvo užimtos, nugriautos ar sudegintos, pradėti iš naujo gyvenimą Lietuvoje dažniau rinkosi gretimą Suvalkiją, o ne kurį kitą Lietuvos regioną.

Nepaisant to, kad daugelis iš atmigravusių dzūkų tarp suvalkiečių jau gyvena penkiasdešimt ir daugiau metų, socialiai yra galutinai integravęsi į naują kultūrinę aplinką, vis dėlto, suvalkiečių požiūriu, jie nėra tapę suvalkiečiais, o pasilikę dzūkais. Be to, dažnas suvalkietiškosios tapatybės nepripa-

žmogaus sampratą, žmonėmis buvo laikomi tik kalbantieji žemaitiškai. Taigi žmonėmis nebuvo laikomi ir aukštaičiai, kaip, beje, ir kunigai bei ponai, nes, pavyzdžiui, kunigas – daugiau negu žmogus (Končius 1996: 60–80). Tiesa, po Pirmojo pasaulinio karo *žmogaus* samprata ir tarp žemaičių gerokai keitėsi.

žinimas net senokai tarp jų gyvenantiems dzūkams taikytinas tik pirmosios kartos migrantams. Aiškius poslinkius matome tarp antrosios kartos migrantų palikuonių netgi jeigu nė vienas iš jų tėvų nėra suvalkietis, o migrantų dzūkų ir suvalkiečių šeimų palikuonių suvalkietiškumas yra visai nekvestionuojamas.

Interviuojant bei atliekant gyventojų apklausas anketiniu būdu pastebėta, kad senyviems, pagyvenusiems ir žemesnio išsilavinimo žmonėms yra gana keblu ekspromptu tam tikrais lietuvių kalbos būdvardžiais nusakyti teigiamus arba neigiamus kitos regioninės grupės žmonių bruožus. Taikliausiai jie juos yra užfiksavę liaudies kalboje funkcionuojančiuose posakiuose, priežodžiuose ir patarlėse. Būtent jie akivaizdžiai patvirtina kitų regionų gyventojų, kaip kitos kultūrinės sanklodos bendruomenės narių, „kitokių lietuvių“ egzistavimą liaudies sąmonėje.

Talpus savo prasmėmis yra ir visuose regionuose kitų regionų gyventojams apibūdinti vartojamas terminas „savotiškas“, „savotiški“. Juo gana dažnai savo kaimynus dzūkus bei žemaičius apibūdina suvalkiečiai. Šį terminą jie vartoja tais atvejais, kai jiems sunku matomą kitoniškumą sukonkretinti, nusakyti išskirtinius stereotipizuojamųjų bruožus, bet aiškiai matoma, kad jie ne tokie kaip jie patys, kažkokie kitokie arba „ne kaip visi žmonės“. Jų akimis matomą kitų savotiškumą atskleidžia kitoks kalbėjimas (tarmės savitumas) ir santykiai su supančia aplinka: saviti darbo įgūdžiai (atrodanti neįprasta tų pačių darbų atlikimo taktika, vartojami atsineštiniai arba „pagal dzūkišką madą“ pagaminti kai kurie tradiciniai darbo įrankiai ir padargai), poelgiai nestandartinėse situacijose, reagavimo į pašaipą, pamokymą ar kritiką būdai bei kitokia emocinė raiška.

Antai suvalkiečiai, neatsirevanšuodami dzūkams už dažną jų pašiepimą dėl perdėto taupumo, beveik vieningai pripažįsta dzūkų nuoširdumą, švelnumą, linksmumą ir empatiškumą (žr. lentelę). Tačiau aiškinantis nuodugniau jų požiūrį į šią dzūkų savybę jaučiama, kad suvalkiečiai mato dzūkų elgesyje šiek tiek dirbtinumo, apsimetimo, noro pasirodyti. Todėl neatsitiktinai Suvalkijoje paplitęs posakis:

„Dzūkas turi dvi širdis, bet abi pas seniūną“.

Keletą kartų teko girdėti ir kitokią šio posakio variantą:

„Dzūkas turi dešimt širdžių, bet visos pas seniūną“.

Suvalkiečiai labai pastebi ir nėra itin pakantūs kitokiam dzūkų (ir ne vien jų) mąstymo būdai ir elgsenai, vertindami dzūkų atliekamą ar jau atliktą arba savais metodais atlikti suplanuotą darbą, arba kai šie yra pasiūlę savo sprendimą, kurį suvalkiečiai numano esant „tipišku dzūkišku“. Nors dzūkas ir įtikinėtų, kad jo pasirinktoje darbo veiksmų taktikoje yra „racijos“ ir kad tai yra pasiteisinę kelių kartų gyvenime jų tradicinėje gimtojoje aplinkoje, pritari-

mo iš suvalkiečių negali sulaukti, jeigu suvalkietiškoji darbo atlikimo tradicija yra kita. Veikiausiai kaip tik dėl tokių nesuderinamumo kolizijų atsirado suvalkiečių liaudies posakis:

„Boba, žydas ar dzūkas – visada viską atbulai“...

Su liūdesiu, apgailestavimu, net užuojauta suvalkietis gali apibendrinti kurį nors savo kaimyno dzūko pasirinktą ūkininkavimo sprendimą, iš kurio pastarasis tikisi ekonominės naudos, estetiškesnio darbo aplinkos ar sodybos vaizdo arba nuobodaus ir ilgo darbo spartos. Tokiais atvejais jų pastangas palydi toks arba panašus komentaras:

„Na ką, Dievuliau, dzūkeliai..., jie taip papratę, – ir gilus atodūsis arba lengvas, nepiktas juokas“.

Dzūkai (galbūt todėl, kad lingvistiniu požiūriu jie – vieni iš aukštaičių), kitaip negu žemaičiai akultūruojasi suvalkietiškoje aplinkoje tarminės asimiliacijos požiūriu. Žemaičiai už Žemaitijos ribų, taigi ir Suvalkijoje, iš karto atsisako savo tarmės vartojimo ir netgi ilgainiui perima suvalkietiškus žodžius, kaip antai „žėdnas“, „kiba“, „mažu“, „po valiai“ ir kitus. Tiesa, neteko pastebėti, kad net keliasdešimt metų Suvalkijoje gyvenantys ir tarp suvalkiečių dirbantys žemaičiai perimtų specifinį suvalkietiškaį tasmą balsių tarimą. Šiuo atveju elgsenos orientyras jiems – ne gyvenamoji aplinka, o bendrinė, mokykloje išmoktoji kalba, kasdien girdima per radiją ir televiziją. Tuo tarpu dzūkai kaimiečiai, dažniausiai vyresnio amžiaus, daugeliu atvejų gyvendami jau ne dzūkiškoje aplinkoje, taigi ir Suvalkijoje, neatsisako ne tik savo tarties ypatybių, bet ir specifinių žodžių ar sakinio konstrukcijų. Dzūkiški pasakymai „Vesime karvę in bulių“ ar kiti panašūs suvalkiečių smagiai pašiepiami monokultūrinėje suvalkiečių draugijoje, bet neteko girdėti, kad iš jų tarmės būtų šaipomasi dzūkams girdint.

Neformaliame pokalbyje paprašius 78 m. suvalkietį apibūdinti, kokie yra, jo akimis, tarp jų gyvenantys dzūkai, atsakė (pažodinis atpasakojimas):

„Na, ką aš žinau, žmonės kap i visi... Gal i nėra visai kap reike..., na, bet ne žėdnas, kitas ir visai nieko žmogus... Ką aš žinau... Bet daugiau jie tokie, hm...(ilga pauzė)... ne tiek ką skurdenos, bet tokie daugiau vargšai... Ir ta Lietuvėlė, atrodo, visai nedidelė, o kiek, matai, visokių žmonių joje gyvena. Visokių yr ir, matyt, visokių reike“.

Taigi suvalkiečiai, atrodo, net labiau negu „puristiniai“ aukštaičiai linkę į susitapatinimą su etaloniniu lietuviu, suvokimą, jog jie objektyviais rodikliais labiausiai reprezentuoja lietuvių naciją. Jeigu kada kalba pakrypsta apie pirmąjį lietuvių tautinį atgimimą, „Aušros“ ir „Varpo“ laikus, retas suvalkietis praleidžia progą priminti jų bendruomenės atliktą misiją. Tačiau jie altruistiškai paskubės pridurti, kad senovėje Lietuvą gelbėjo žemaičiai (jeigu tarp pašnekovų yra žemaičių). Apskritai suvalkiečių nusiteikimą matyti savo vietą

tarp kitų lietuvių, manau, nebūtų didelė klaida apibūdinti kaip kultūrinį-etnografinį narcisizmą ar regionocentrizmą. Jis kyla iš valstybine kalba tapusios tarmės padėties, kitaip negu žemaičių ar dzūkų suvokiamos savo regioninės tapatybės, ekonominio prakutimo, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje suvaidinto svarbaus vaidmens atsikuriant Lietuvos valstybei. Todėl ir kitų regioninių grupių tradicinė kultūra jų neretai suvokiama kaip tam tikras nukrypimas nuo normos¹⁰.

Tokiam požiūriui pailiuustruoti tiks XX a. devintajame dešimtmetyje vykęs straipsnio autoriaus pokalbis su 40 m. suvalkiečiu, kolūkio mechanizatoriumi, grįžusiu iš vestuvių, vykusių Žemaitijoje. Žmogus ne tiek guodėsi, kiek piktinosi dėl pagadintos nuotaikos vestuvių puotoje. Jį, nusiteikusį žinovo žvilgsniu viską stebėti ir galbūt retskykais asmeniškai vienur kitur pasireikšti, suglumino ir galiausiai papiktino kitoks, o svarbiausia – ilgiau negu Suvalkijoje trunkantis vestuvinių apeigų ciklas:

„Juk, atrodytų, ėmei, atlikai, atgrajinai ir šventa. Bet ne! Tęsia, tampo gumą... Nieko nebegali susigaudyti. Kap ne visi žmonės”.

Mano argumentas, kad per ilgus amžius susiklostė kitokios suvalkiečių ir žemaičių tradicijos, kad tai yra visai natūralu, nes dar didesnių vestuvių papročių skirtumų matysime visose aplinkinėse tautose, pašnekovo visai neįtikino.

„Gerai, gerai, bet tai ten visokios tautos. O čia juk vieni ir kiti lietuviai. Ką čia kalbėti! – jau pakeltu balsu įrodinėjo pašnekovas, nes oponento „žemaitiškas prieštaravimas“ vedė jį iš kantrybės.

Tarp „vidutinių“ aukštaičių, taip pat tarp suvalkietiškojo jų arealo gyventojų dabartinis kriticizmas žemaičių adresu kyla iš dalies dėl Lietuvos istorijos neišmanymo bei etnografijos, apskritai tautotyros, žinių stokos¹¹. Lietuviams nežemaičiams sunkiai suvokiamas ir dalies žemaičių (tiesa, kol kas nedidelės dalies) siekis respektuoti dvi tapatybes – lietuviškąją ir žemaitiškąją. Net ir tais atvejais, kai tokia galimybė suvokiama ir pripažįstama, su nerimu stebima, koku eiliškumu pagal svarbą jos gali išsidėstyti: pirma lietuvis, o po to žemaitis ar pirma žemaitis, o po to lietuvis? Iš to savaime kyla jau ne vien dviejų tapatybių, bet ir dviejų patriotizmų dermės ir jų koegzistencijos klausimas. Vienu atveju tai būtų, pavyzdžiui, vokiečių-bavarų, kitu atveju – šveicarų-Šveicarijos prancūzų (Šveicarijos vokiečių, Šveicarijos italų, retoromanų)

¹⁰ Suprantama, tai pirmiausia gali būti taikoma „vidutiniam“ suvalkiečiui. Išsilavinusių žmonių (suvalkiečių elito) mąstyme egocentriškų autostereotipų yra kur kas mažiau, ko, tarkime, negalima pasakyti apie žemaičių elitą. Bet akivaizdu, kad ši paradoksą lemia objektyvios priežastys.

¹¹ Jeigu čia neskaitysime kai kurių žemaičių bei žemaičių vardu kalbančiųjų populistinių politinių lozungų, kurie turėtų būti komentuojami kitokiame kontekste, vertinimo.

santykio suvokimo modelis, kai respektuojamas šveicariškasis pilietinis patriotizmas ir prancūziškas, vokiškas, itališkas, retoromaniškas etnis patriotizmas ir abu šie patriotizmai yra ryškiai poliarizuoti (Giordano 2002: 303).

Bet pastarojo modelio priėmimas unitarinėje valstybėje ne tik sukelia teritorinės politinės savivaldos aspiracijas, bet ir darytų nebeišvengiamą valstybės pertvarkymą federalizmo pagrindais. O tai savo ruožtu sukeltų dar didesnę unitarinės valstybės (tokia dabar yra Lietuva) daugumos gyventojų priešišką reakciją, nekaltant jau apie tai, kad naujas Lietuvos administracinis teritorinis perskirstymas federalizmo pagrindu atrodo nesunkiai įgyvendinamas tik neįsigilinus į visą kompleksą istorinių, etnografinių, lingvistinių, socialinių bei ekonominių problemų.

Be išlygų pozityviai vertindami visų regioninių grupių (tarp jų ir žemaičių) kultūrinę veiklą, dvigubos tapatybės respektavimą, siekius sustiprinti tarmių vaidmenį nacijos kultūriniame gyvenime, neturėtume manyti, jog tai įgyvendinti įmanoma tik sukūriant keturis teritorinės-politinės autonomijos darinius. Tai, beje, būtų savivaldos regionai, turintys savo konstitucijas, parlamentus, o jų struktūros nebūtų galima kaitalioti be regionų sutikimo, kaip tai numato 1996 m. priimtoji Europos regionų asamblėjos deklaracija (Europos regionų... 2000: 4). Tačiau šioje deklaracijoje nurodomas regionavimo modelis yra tik rekomendacinio pobūdžio. Argumentus, kodėl toks modelis netinkamas palyginti mažą teritoriją ir nedaug gyventojų turinčiai šaliai, kokia yra Lietuva, autorius yra išdėstęs atskirame straipsnyje (Kalnius 2002).

Išvados

1. Apibendrinami tai, kas pasakyta, galime daryti rimtą prielaidą, kad Lietuvos regioninių grupių autostereotipai ir heterostereotipai turi kelių šimtmečių senumo ištakas, kurių pirmosios apraiškos, tikėtina, galėjo pradėti rasti iš baltų prokalbės išsiskyrusioje lietuvių kalba pradėjusių kalbėti gyventojų populiacijoje išryškėjus tarminei diferenciacijai.

2. Rašytiniuose šaltiniuose, liaudies kūryboje bei lietuvių nacijos iškilimo laikotarpio žiniasklaidoje aptinkami regioninių grupių stereotipai turi savo tęstinumą ir dabartinių aukštaičių, žemaičių, suvalkiečių bei dzūkų mąstyse. Kartu galime daryti išvadą, kad ankstyvesnieji užsikonservavę ir iš kartos į kartą perduodami stereotipai taip pat turėjo įtakos iš kartos į kartą migruojančių stereotipų modifikacijai bei naujų stereotipinių vaizdinių kūrimuisi.

3. Egzistuojanti regioninių stereotipų sistema, kaip regioninių bendruomenių pasaulėjautos išraiška, yra viena ryškiausių vietinių subkultūrų sudėtinųjų dalių. Šių bendruomenių nariai stereotipais pirmiausia pabrėžia savosios grupės identifikaciją. Tai patvirtina ne tik vietos gyventojų kasdienybėje vartojami „kitoki“ lietuvių apibūdinantys posakiai, priežodžiai, bet ir nacijos mas-

tu žiniasklaidoje žodine forma cirkuliuojantys smulkiosios tautosakos, pirmiausia anekdotų, pavyzdžiai.

4. Regioniniuose heterostereotipuose nėra taip ryškiai, kaip šios rūšies etniniuose, akcentuojama savosios grupės didesnis pozityvumas ar savosios regioninės kultūros, gyvenimo būdo pranašumas. Ir kartu regioninėje stereotipizacijoje dažnesnis, ryškesnis negu tarpetniniuose supaprastintuose apibendrinimuose savikritiškumas bei „kitų“ teigiamų bruožų pripažinimas. Tačiau visų Lietuvos regioninių grupių autostereotipuose, kaip ir etninėje stereotipizacijoje, matoma tendencija minimizuoti nacijos mastu pripažįstamas neigiamas jų charakteristikas.

5. Pastarajame dešimtmetyje vykstantys regioninių grupių, pirmiausia žemaičių, saviidentifikacijos bei kultūrinio savitumo respektavimo pokyčiai autostereotipizacijoje daro pastebimas korektyvas: regioninės kultūros neįsvertiškumo apraiškas išduodantys autostereotipai pamažu tampa marginaliniai ir kartu labiau išryškėja pozityvesnio savęs vertinimo stereotipai.

6. Dabartinėse Lietuvos regioninėse grupėse funkcionuojantys heterostereotipai nerodo tarp jų kokio nors esančio antagonizmo, praeities ar dabarties skriaudų pojūčio, nelygiavertės padėties Lietuvos valstybės ekonominiame, politiniame ar kultūriniame gyvenime. Tačiau kai kurių regioninių grupių elitams toliau eskaluojant būtinybę regioninės kultūros ypatybėms teikti prioritetus prieš nacionalinės kultūros bendrumo suvokimą, teisiškai įforminti regionų teritorinę politinę savivaldą, stereotipai gali kisti itin sparčiai, įgauti kitokias išraiškas ir tapti regioninių grupių politiniu bei ideologiniu ginklu. Tam tikras dabartinių stereotipų poslinkis šia linkme apčiuopiamas. Tolesnė tokio pobūdžio jų raida rodytų lietuvių nacijos silpnėjimo ir regioninių grupių stiprėjimo tendenciją. Kol kas ši tendencija nėra ryškiau apčiuopiama.

Literatūra

- Almonaitienė Junona. 2001. Suvokimo schemas, stereotipai ir atribucijos, Almonaitienė J. (red). *Bendravimo psichologija*: 64–67. Kaunas: Technologija.
- Anglickis Stasys. 1938. Žemaičių pasisakymas, Anglickis S. (red.). *Žemaičiai*: 7–15. Kaunas: Sakalas.
- Antinienė Dalia. 2001. Asmens tapatumas, Almonaitienė J. (red.). *Bendravimo psichologija*: 51–56. Kaunas: Technologija.
- Baiburin Albert. 1985. Niekotoryje voprosy etnografičeskogo izučeniya povedeniya, Baiburin A. (red.). *Etničeskije stereotipy povedeniya*: 7–21. Leningrad: Nauka.

- Batūra Romas. 1985. Petro Dusburgiečio kronika: epocha, šaltiniai, tendencija, reikšmė, Batūra R. (sud.). *Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika*: 50–51. Vilnius: Vaga.
- Berenis Vytautas. 1994. Žemaitijos dvarai – kultūros židiniai: kai kurie bajoriškos kultūros orientacijos aspektai, *Žemaičių praeitis* 3: 136–137.
- Biržiška Mykolas. 1910. *Antanas Klementas. Lietuvių rašytojas pradžioj XIX-ojo amžiaus*. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė.
- Bliumas Remigijus. 1998. *Etninės psichologijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Čepaitienė Auksuolė. 2001. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 167–198.
- Daujotytė Viktorija. 1996. Vytautas Mačernis. Žvelgiant iš „Žemaičių antologijos“, Mukienė D. (sud.). *Žemaičių rašytojų sambūris*: 30–31. Vilnius–Šiauliai–Kursėnai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.
- Daukantas Simonas. 1976. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, *Raštai* 1: 403–654. Vilnius: Vaga.
- Deschamps Jean-Claude. 1993. L'erreur fondamentale. *Grand dictionnaire de la psychologie*: 85. Paris: Larousse.
- Doja Albert. 2001. Démocratie et stabilité dans le sud-est européen. Facteurs humains, culturels et sociaux, Lanzman C. (dir.). *Les Tempes Modernes*: 147–166. Paris: L'imprimerie Floch à Mayenne.
- Europos regioninės asamblėjos deklaracija. 2000. Vilnius: LR Seimo leidykla.
- Gaižutis Algirdas. 1999. Kultūrinis reliatyvizmas ir etnocentrizmas, Merkienė R. (sud.). *Etninės kultūros paveldas ir dabarties kultūra*: 7–10. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Giordano Christian. 2002. „Liberi à Svizzeri“. L'identité tessinoise ou la production sociale de la dialectique, *Ethnologie française* 2: 295–309.
- Grigas Kazys. 1993. Lietuva ir lietuviai kaimyninių tautų patarlėse, *Liaudies kultūra* 4: 35–37.
- Gudavičius Edvardas. 1999. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Janulaitis Augustinas. 1928. *Enėjas Silvijus Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV amž.* Kaunas: Spindulys.
- Janulaitis Augustinas. 1931. *Kiprijonas Juozas Zabitis-Nezabitauskas – Žemaičių rašytojas ir politikos veikėjas*. Kaunas: „Spindulio“ spaustuvė.
- Janulaitis Augustinas. 1932. *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoje*. Kaunas: „Varpo“ bendrovės spaustuvė.
- Jucevičius Liudvikas Adomas. 1959. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Jurginis Juozas. 1969. *Istorija ir poezija*. Vilnius: Vaga.
- Jurginis Juozas. 1971. *Legendos apie lietuvių kilmę*. Vilnius: Vaga.

- Kalnius Petras. 1997. Etninio ir etnografinio savitumų prieštaravimas dabartinėje Lietuvoje. *Etnologiniai pamąstymai žemaičių klausimu, Liaudies kultūra* 4: 9–15.
- Kalnius Petras. 2002. Lietuva, Žemaitija, regionai, *Kultūros aktualijos* 2(25): 4–6; 3(26): 10–13.
- Kamuntavičius Rūstis. 2002. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Daktaro disertacijos referatas. Kaunas: VDU leidykla.
- Keppen Piotr. 1827. O proischoždeniji, jazyke i literature litovskich narodov. Sankt-Peterburg: Tipografija Karla Kraja.
- Klementas Antanas. 1972. *Žemaitiška giesmelė*. Vilnius: Vaga.
- Končius Ignas. 1996. *Žemaičio šnekos*. Vilnius: Vaga.
- Kuzmickaitė Loreta. 1992. Etniniai stereotipai, *Filosofija, sociologija* 3(9): 56–59.
- Kuzmickaitė Loreta, Tamošiūnaitė Rasa. 2000. Stereotipai kaip socialinė realybė, Mitrikas A. ir kt. (red.). *Etniškumo studijos: teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*: 22–30. Vilnius: Eugrimas.
- Kuzmickas Bronius. 1989. *Tautos kultūros savimonė*. Vilnius: Mintis.
- Kviklys Bronius. 1989. *Mūsų Lietuva* 1. Vilnius: Mintis.
- Mačernis Vytautas. Žemaitiškas charakteris mene, *Žemaičių žemė*. 1944 05 20.
- Maisonneuve Jean. 1993. Stéréotype, *Grand dictionnaire de la psychologie*: 571. Paris: Larousse.
- Myers David G. 2000. *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Milčius Paulius. Žemaičių bičiulis išpėja apie revoliuciją, *Lietuvos žinios*. 2002 10 02.
- Mukienė Danutė. 1996a. Žemaičių kultūros sambūris XX-ojo amžiaus trečiajame – penktajame dešimtmetyje, Mukienė D. (sud.). *Žemaičių rašytojų sambūris*: 10–13. Vilnius–Šiauliai–Kursėnai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.
- Mukienė Danutė. 1996b. Žemaičių rašytojų sambūris, Mukienė D. (sud.). *Žemaičių rašytojų sambūris*: 15–18. Vilnius–Šiauliai–Kursėnai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.
- Nikžentaitis Alvydas. 1996. Žemaičių subetnosas, *Žemaičių žemė* 4: 26.
- Pakalniškis Vaidotas. 2001. Žemaitiškumas globaliame pasaulyje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 199–216.
- Pichel Charles L. T. 1991. *Žemaitija*. Kaunas: Ajeta.
- Roze Xavier. 1985. Stéréotypes sociaux, *Enciclopaedia universalis* 17: 200–201.
- Striogaitė Dalia. 1996. Žemaičių prozos ir poezijos antologija „Žemaičiai“ – etninio solidarumo ir sąmoningumo vainikas, Mukienė D. (sud.). *Žemaičių rašytojų sambūris*: 27–29. Vilnius–Šiauliai–Kursėnai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.
- Volter Eduard. 1887. *Ob etnografičeskoj poezdke po Litve i Žmudi lietom 1887 goda*. Sankt-Peterburg: Tipografija Akademiji nauk.

- Vyšniauskaitė Angelė. 1994. *Lietuviai IX–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Zigmąs. 1984. *Lietuvių kalbos istorija 1. Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Zigmąs. 1987. *Lietuvių kalbos istorija 2. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Zigmąs. 1993. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

“Others” Among “One’s People”: the Stereotypes of the Lithuanian Ethnographic Groups

Petras Kalnius

Summary

The article deals with autostereotypes and heterostereotypes in residents of four ethnographic regions of Lithuania (Aukštaitija, Žemaitija, Dzūkija, and Suvalkija) differing in terms of dialect and original characteristics of folk culture. The author uses the data provided by historical sources, literature, long-term personal observations, a survey, as well as stereotypical characterisations found in Lithuanian folklore.

The comparison of stereotypes provided by historical sources, the literature of former centuries, present-day oral folklore and thought of Lithuanian residents indicates that some of them originated several centuries ago. As a result of transition from generation to generation the earliest fixed stereotypes were modified. At the same time, they influenced the emergence of new stereotypical images. For example, modern Lithuanians have stereotyped views on Zemaitians, a community living in the western part of Lithuania by the Baltic Sea. Dialect and certain characteristics of traditional culture distinguish Zemaitians from the rest of Lithuanian residents who see Zemaitians as a very obstinate and conservative community. Historical sources prove that the said stereotype was accepted universally, several centuries ago. Obstinance and conservatism are generally viewed as negative characteristics of the Zemaitian collective character. However, currently people express the unanimous opinion that in certain situations such Zemaitian qualities prove positive, when one has to achieve one’s goal or has to cope with objective difficulties. Out of these peculiarly Zemaitian characteristics stereotypes such as courage, bravery and abnormal striving to protect one’s identity, have evolved in recent

years. In an identical way, Lithuanians, recognising universally the excessive miserliness of Suvalkians, think at the same time that this is a rather positive characteristic seeing in it the positive element of thrift and economy. Moreover, modern Lithuanians believe that the above-mentioned characteristics of Suvalkians account for a more rational economic policy and a higher level of tidiness and industriousness in that region.

The existing system of regional stereotypes, as a manifestation of regional communities' worldview, is one of the brightest ingredients of local subcultures. Community members, by means of stereotypes, stress, in the first place, their identification with their own group. Dialectical characteristics play a very important role in the demarcation of the circle of "one's people". However, compared to nation-assessing ethnic stereotypes, regional heterostereotypes do not put such a heavy stress on a marked positiveness of character of "one's own" group. At the same time, self-criticism as well as recognition of positive characteristics in other groups are more frequent and more distinct in regional stereotyping. However, as in ethnic stereotyping, we can see in the autostereotypes of all Lithuanian regional groups the efforts to minimise negative characteristics of "one's people", though such characteristics are generally recognised on a national level.

Over past decade, self-identification processes and respect for cultural originality have gained force in regional groups, especially among Zemaitians. They introduce certain corrections into the autostereotypisation of the said groups: autostereotypes evidencing the inferiority of regional culture become marginalised little by little. At the same time stereotypes witnessing more positive self-assessment come to the foreground.

Heterostereotypes, functioning currently within the regional groups of Lithuania, do not show any antagonism or the feeling of past or present wrong. They do not indicate any unequal position in terms of Lithuania's economic, political or cultural life either. However, among the Zemaitian cultural elite, separate opinions have emerged lately. According to them, the Zemaitian community does not enjoy equal rights with others. Thus, suggestions are made to give priority to the regional culture rather than to the national one, to reject the model of Lithuania as a unitarian state, and to establish, eventually, four municipal regions. This, in its turn, influences the stereotypes observed in the area of interassessment by current regional groups of Lithuania.

Gauta 2002 m. spalio mėn.